

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

MOĞOL HUKUKUNA AIT HALHA JIRUM ÜZERİNE BİR İNCELEME

Nomin-Erdene ERDENECHULUUN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2020

MOĞOL HUKUKUNA AİT HALHA JİRUM ÜZERİNE BİR
İNCELEME

Nomin-Erdene ERDENECHULUUN

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2020

ÖZET

ERDENECHULUUN, Nomin-Erdene. *Moğol Hukukuna Ait Halha Jirum Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.

Moğollar 1691-1911 seneleri boyunca yaklaşık iki yüz yirmi yıl kadar Mançulara tâbi olarak yaşadı. Bizim ele aldığımız Halha Jirum ise Moğolların, Mançulara bağlı yaşadığı dönemin 1709-1795 yılları arasında kullanıldığı hukuk kuralları içeren belgelerdir. Bu bağlamda Halha Jirum, Moğolların XVIII. yüzyıl kanunları ve sosyal yapısı konusunda aydınlatıcı olup Moğol tarihi ve Moğol hukuku için oldukça mühim bir kaynak niteliğindedir. Türkiyede bilinmeyen ve henüz hiç incelenmemiş olan Halha Jirum'un çeviri ve incelemesinin, Türkiye'de Türk-Moğol tarihi ve kültürü araştırmaları için önemli bir bilgi kaynağı olacağı düşünülmektedir. Bu amaçla öncelikle anlamı ve içeriği diğer iki nüshadan daha derli toplu olduğu için Baruun Hüree'nin Halha Jirum nüshası esas alınarak ve Jalan-Aajav'ın eserinde yaptığı sınıflandırma da göz önünde bulundurularak metin Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Daha sonra Halha Jirum, Cengiz Han'ın İh Zasag Ana Yasası ve 1640 yılında çıkarılan Moğol-Oirat Ana Yasası ile karşılaştırılarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Halha Jirum, Moğol hukuk, XVIII. yüzyıl, İh Zasag, Mançular

ABSTRACT

ERDENECHULUUN, Nomin-Erdene. *The Translation and Investigation of the Halha Jirum*, Master Thesis, Ankara, 2020.

The Mongols lived for about two hundred and twenty years under the Manchus during the years 1691-1911. Halha Jirum is Mongolians law that used between 1709-1795, during the period when the Mongols lived due to the Manchu. In this context, Halha Jirum is expressing about Mongols laws and social structure of XVIII century and it is a very important source for Mongolian history and Mongolian law. In Turkey, which has not yet been examined Halh Jirum's translation and investigation will be an important source of information for the Turkish-Mongolian history and culture of research in Turkey. For this purpose Halha Jirum translated into Turkey Turkish. After that Halha Jirum was analyzed and evaluated by comparing Cengiz Khan's Ih Zasag law and Mongolian-Oirat law issued in 1640.

Key Words

Halha Jirum, Mongol law, XVIIIth century, Ih Zasag, The Manchu

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1
Halha Jirum’a Genel Bakış.....	2
“Halha Jirum” Adı Hakkında.....	2
Halha Jirum’un Nüshaları.....	3
Halha Jirum’un İçeriği.....	5
Halha Jirum Üzerine Çalışmalar	6
Çalışmanın Metodu.....	8
1. BÖLÜM: HALHA JİRUM’UN ÇEVİRİ.....	10
1.1. İdari ve Etik Kuralların İhlalini Kapsayan Suçlar.....	10
1.2. İdari Kurallar ile İlgili Diğer Kanunlar.....	15
1.3. At Yarışması ile İlgili Kanunlar.....	16
1.4. Ceza Türleri.....	17
1.5. Tapınak ve Tapınağı Temsil Eden Kişilerin Hakları ile İlgili Kanunlar	19
1.6. İnsan Hayatı ve Sağlığı ile İlgili Kanunlar	21
1.7. Mal Varlıkları ile İlgili Kanunlar	24
1.8. İftira ile İlgili Kanunlar.....	28
1.9. Yangın ile İlgili Kanunlar.....	29
1.10. Kaçak ile İlgili Kanunlar	29
1.11. Askerlik ile İlgili Kanunlar	31
1.12. Toplumsal Düzenle İlgili Bazı Noktalar.....	32
1.13. Miras ile İlgili Kanunlar	32
1.14. Borç Almak ve Vermek ile İlgili Kanunlar	33

1.15. Ticaret ile İlgili Kanunlar	33
1.16. Aile Sorunları ile İlgili Kanunlar	34
2. BÖLÜM: HALHA JİRUM'UN İNCELENMESİ.....	37
2.1. İdari ve Etik Kuralların İhlali ile İlgili İnceleme	37
2.2. Ceza Türleri ile İlgili İnceleme	40
2.3. İnsan Hayatı ve Sağlığı ile İlgili Kanunlar Üzerine İnceleme	45
2.4. Mal Varlıkları ile İlgili Kanunlar Üzerine İnceleme	45
2.5. Aile Sorunları ile İlgili Kanunlar Üzerine İnceleme.....	46
SONUÇ	48
KAYNAKÇA	49
EK1. KAVRAMLAR	51
EK2. ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU	55
EK3. ORJİNALLİK RAPORU	56
EK4. TURNİTİN BENZERLİK İNDEKSİ.....	57

GİRİŞ

Bu araştırma, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalında, “Moğol Hukukuna Ait Halha Jirum Üzerine Bir İnceleme” başlıklı “Yüksek Lisans Tezi” olarak hazırlanmıştır.

Türkiye’de bilinmeyen ve henüz hiç incelenmemiş olan, Halha Jirum adı taşıyan Moğol hukukuna ait bu eser Moğolların XVIII. yüzyılın kanun ve sosyol yapısını temsil edici nitelikte olup Moğol hukuku ve Moğol tarihi için oldukça mühim bir kaynaktır.

Mançuların, Asya’da büyük güce sahip olmaya başladığı dönem olarak bilinen XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başında Moğolistan devletinin yıkılışının hızlı bir şekilde yayılmasıyla siyaset ve ekonomi dâhil bütün alanlarda Moğolistan Orta Asya’da gösterdiği etkisini kaybetmeye başlamıştı. Bir de Moğolların nüfuzlu soyluları ve yetkililerinin Mançuları takip etmesi ve onlarla evlilik bağı kurması durumu daha da zorlaştırmaktaydı.

Mançular, Zürçidlerle soydaş olup üç büyük ilden oluşmaktaydı. İller de küçük vilayetlerden oluşuyordu. Bu vilayetlerden biri olan Mançular, XVI. yüzyılın sonunda kayda değer bir güce sahip olmuş ve bu sayede Zürçidleri “Min” devletinin sömürgesi altından kurtarmak ve güçlü devlet kurmak için mücadele etmekteydi. Böylece Mançular Zürçidlerle gücünü yani vilayetler arası gücünü birleştirmesi sonucunda 1638 yılında İç Moğolistan’ı ele geçirmişti. 1644 yılında ise Min devletinin merkezi olan Beijing bölgesini fethetip “Çin” devletini kurmuştu.

Günden güne toprağını genişletmekte olan Mançulara, 1691 yılında yapılan Höhnuur’un Dolnuur kurultayı sonucunda Moğollar da tâbi olmuştu. Böylece Moğollar, 1691-1911 seneleri boyunca yaklaşık iki yüz yirmi yıl kadar Mançulara tâbi olarak yaşadı. Bizim ele aldığımız Halha Jirum ise Moğolların, Mançulara bağlı yaşadığı dönemin 1709-1795 yılları arasında kullanıldığı hukuk belgesidir. Bu bağlamda Halha Jirum, Moğolların XVIII. yüzyıl kanunları ve sosyal yapısı konusunda aydınlatıcı olup Moğol tarihi ve Moğol hukuku için oldukça mühim bir kaynak niteliğindedir.

HALHA JİRUM'A GENEL BAKIŞ

“Halha Jirum” Adı Hakkında

Eser metninde “Toprak adlı ‘sığır yılının’ yaz ortası aylarının yirmi sekizinci günü olan güzel bir günde” diye bahsedilen 1709 yılında, şimdiki Moğolistan’ın Selenge ilinin Baruun-Büren ilçesinde bulunan Amarbaysgalan tapınağının önünden akan İven ırmağının kıyısında yapılan kurultaya, Moğolistan’ın Üçlü İlinin gelen hanlar, önde gelen siyasetçiler ve soyluların katılımı sonucunda “Üçlü İlinin Ana Kanun”-u yani “Halha Jirum” ilk olarak ortaya çıkmıştır.

1709 yılından itibaren “14 ile 20 kez”¹ değiştirilen ve maddeler eklenen “Üçlü İlinin Ana Kanun”-u bütün Halha Moğollar’ının onaylaması ve uyması sonucunda “Halha Jirum” adı verildiğini bazı araştırmacılar ileri sürmektedir. Araştırmacıların yazdıkları sayının net olmamasının sebebi ise Moğolistan’da Halha Jirum adında mevcut üç nüshanın bulunması ve nüshalarda rakamların farklılık göstermesidir. Üç nüshadan biri olan Baruun Hüree’nin Halha Jirum’unda yukarıda bahsedilen yetkiye ve unvana sahip kişilerce 16 kere toplantı yapıldığı geçmektedir. Bu yapılan 16 ayrı toplantı tarihleri;

1. Toprak adlı ‘sığır yılının’ /1709/ yaz ortası aylarının yirmi sekizinci günü olan güzel bir gün
2. ‘Kaplan yılının’ /1722/ sonbahar mevsiminin ortancı ayı
3. ‘Kaplan yılının’ /1722/ sonbahar mevsiminin son ayının üçüncü günü
4. Kalya adlı ‘maymun yılının’ /1728/ sonbahar ortası ayının iyi günü
5. Tanrı tarafından korunan on birinci yılın /1746/ yaz mevsimin son aylarının yirmi dokuzuncu günü
6. Tanrı tarafından korunduğu on birinci yılının /1746/ yaz ortası aylarının onuncu günü

¹ - 1709-1795 yılları arasında Halha Moğolların hanları, nüfuzlu soylular ve önde gelen siyasetçilerin hepsi yaklaşık yirmi kere farklı yerlerde toplantılar yaparak “Halha Jirum” kanununu onaylamıştı (Boldbaatar, 1997, s.163).

- Halha Jirum’u, Moğol Noyonları (yetkili ve soylu kişiler) 1709-1796 yılları arasında yaptıkları on dört kurultay sonucunda hayata geçirmişlerdir (Sodovsüren, 1989, s.15).

- Halha Jiirum’u, Halha Moğolların hanları, önde gelen siyasetçiler ve yetkililer ayrı yerlerde on dört kere toplanıp kurultay yaparak onaylamışlar (Jalan-Aajav, 1958, s.46).

7. Ateş adlı ‘ejdarha yılının’ /1736/ sonbahar mevsiminin son aylarının yirmi beşinci günü
8. Ateş adlı ‘kaplan yılının’ /1746/ kış başı aylarının on üçüncü günü
9. Avtsai ayının on sekizinci günü olan güzel bir gün
10. ‘Köpek yılının’ /1718/ kış başı aylarının birinci günü
11. Ağaç adlı ‘ejderha yılının’ /1724/ sonbahar başı aylarının on yedinci günü
12. Dostluk kurmanın dördüncü yılının /1726/ yaz ortası aylarının on ikinci günü
13. Dostluk kurmanın dördüncü yılının /1726/ yaz ortası aylarının on sekizinci günü
14. Tanrı tarafından korunan on dokuzuncu yılın /1754/ sonbahar başı aylarının yirmi altıncı günü
15. Tanrı tarafından korunan otuz beşinci yılın /1770/ demir adlı kaplan yılının yaz ortası aylarının yirmi ikinci günü
16. Tanrı tarafından korunan otuz beşinci yılın /1770/ yaz ortası aylarının on yedinci günü

Sözü geçen tarihlerde yapılan toplantılar sonucunda Halha Jirum’da on altı kere değişim yapıldığı ve maddeler eklendiğini söyleyen araştırmacılar varken, Çimeddorj ve Bayarsaihan bu durumun, on altı kere maddelerin eklendiği veya değiştirildiğine işaret etmediğini; Halha Moğolların on altı ayrı ilde kabul ettikleri ve uydukları kanunların olduğunu işaret ettiğini ileri sürmektedir. Halha Moğolların ayrı illerinde onayladığı kanunları birleştirip bir yaparak bütün illerde kullanma amacıyla kitap haline getirdiklerine inanan araştırmacılar, en son yani 1770 yılında maddeleri derleyip bir bütün kanun olarak yazan yetkili kişi tarafından esere Halha Jirum adının verilmiş olduğu sonucuna varmıştır (Batsüh, 2009, ss.4-6).

Halha Jirum’un Nüshaları

Akademisyen Jalan-Aajav, esere dair “Eskiden ‘İh Namtar’ adıyla Amarbaysgalan tapınağında saklanan, geçmişte devletin yazı görevinde bulunan kişiler tarafından söylenen Halha Jirum’un orijinal nüshası günümüzde elimizde yoktur. Ayrıca o dönemde Halha Jirum gizli tutulup, az sayıda kişilerce açıp bakma hakkı verildiği de bir gerçektir” şeklinde bilgi vermektedir. Moğolistan’da Halha Jirum adı taşıyan toplam ‘üç

nüsha² bulunduğundan, ikisi (A, B) Moğolistan Milli Kütüphanesinde, diğeri ise (C) Moğolistan Devlet Üniversitesi'nin Hukuk Enstitüsü bünyesindeki Moğol Hukuku Tarihi Araştırma Merkezinde saklanmaktadır. A ve B nüshaları yaklaşık olarak 1930'lu yıllarda temel nüshasından kopyalanmışken C nüshası XIX. yüzyılın sonunda yazılmış şekliyle kalmasına rağmen yine kopyalanmış nüshasıdır. A nüshasının son sayfası olan 120. sayfasında “Baruun Hüree'nin ana kaynağından Yazı Enstitüsüne kopyalanan nüshadan kopyalanmıştır” diye yazılmıştır. Üstüne “21.04.1930” diye tarihi de yazılmıştır. Demek ki Baruun Hüree'nin ana kaynağının kopyası, Yazı Enstitüsünde bulunurken, bu kopya 1930 yılında yine kopyalanmıştır. B ve C nüshalarının içeriği, aşağı yukarı aynıdır. Fakat A nüshasıyla karşılaştırıldığı zaman içerik olarak eksiktir. B ve C nüshası A nüshasından yani Baruun Hüreen'in ana kaynağından alınıp kullanılırken bazı madde, tarih, kişi adı, unvanları silinmiş durumda ve cezalara da ufak tefek değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca Halha Jirum'da sınıflandırmalar olmamasından dolayı kolaylık olsun diye B ve C nüshayı yedi ayrı konuya ayırarak kopyalamaya çalışmışlar ama yine de çok başarılı olmamış durumdadır (Baysaihan, 2009, s.7).

A nüshası 8085/96, 34(517, 31) raf numarasına kayıtlıdır. 26x25 cm boyutunda olmak üzere toplam 60 sayfa yani 120 yüzden oluşur ve her yüzünde 13-14 satır bulunur. Nüsha incelenmemiş kaba sarı kâğıt üzerine klasik Moğolca ile yazılmıştır. Dış kapağının sol üst köşesinde bulunan 40x25 mm boyutunda olan kâğıt üzerine “qalq-a jirum” yazısı klasik Moğolca ile sonradan yazılmış gibi durmaktadır. Kapağın ortasında yine “qalq-a jirum” yazısı bulunur ve yazının sol tarafında klasik Moğolca ile “Moğolistan Ulusal Bilim Enstitüsünün Kütüphanesi” yazılan damga durur. Damganın ortasına soyombo harfi ve altına da İngilizce “Asiatic” diye yazılmıştır. Nüshanın ilk yüzünün ortasında bulunan “qalq-a jirum” yazısının sol tarafında sonradan “barayun küryen-ü” diye yazarak “Baruun Hüreenii Halha Jirum” olmuştur.

B nüshasının kitabında kapağı olmasa da 2920/96, 34, x197 raf numarası ile yazılan kahverengi kâğıt torbası vardır. 25x26 boyutunda olup 62 sayfa yani 124 yüz; her bir yüzünde klasik Moğolca yazılı 13 satır bulunur. Dış yüzünün sağ üst köşesinde klasik Moğolca “qalq-a jirum” yazılı durur. Birinci yüzünün sol üst köşesinde kiril harfleriyle

² Üç nüsha A, B ve C olarak ayırt edilmiştir. Burada A harfi “Baruun Hüreenii Halha Jirum”, B harfi “Yamnı Halha Jirumın Dürem”, C harfi ise “Yamnı Halha Jirum'un Dürem”-inin başka bir versiyonunu ifade etmektedir.

“из книг Цыбен Жамцарано” yazılan trapez şeklinde olan damga bulunur. Nüshayı kopyalayıp yazan Tseveen Jamsranno damganın altında Жамсарано diye imzasını atmıştır.

C nüshası 26.5x24 boyutunda olup toplam 75 sayfa, 150 yüzden oluşur. Her yüzünde 13 satır düzensiz şekilde yazılmıştır. İç kapağının ortasında “yamun-u qalq-a jirum-un dürim” yazısı fırçayla yazılmış. Sayfa numaraları her sayfasının sol alt köşesinde klasik Moğolca numaralarla 1-74 arası numaralanmıştır. Sonrasından latin sayıları tükenmez kalemle sağ üst köşesinde 1-75 arası numaralanmıştır.

Halha Jirum’un İçeriği

B ve C nüshalara göre, anlam ve içerik bakımından daha bütün, tamamlayıcı kabul edilebilecek nitelikte olduğundan burada A nüshanın yani Baruun Hüreenii Halha Jirum’un içeriği ele alınmıştır;

- 1709 yılında şimdiki Moğolistan’ın Selenge ilinin Baruun-Büren ilçesinde bulunan Amarbaysgalan tapınağının önünden akan İven ırmağının kıyısında yapılan kurultaya, Moğolistan’ın Üçlü İlinden gelen hanlar, önde gelen siyasetçilerinin toplanıp Hutagtın Gegeen’in³, elçinin yol azığı ve binek ihtiyaçları hakkında kanun yazmaları ile “Üçlü İlinin Ana Kanun”-u yani “Halha Jirum” ilk olarak ortaya çıkmıştır.
- 1710 yılında Tamir ırmağının yakınlarında Tüşeet han başta olmak üzere, yukarıda bahsedilen yetkiye ve unvana sahip kişilerce yapılan toplantısında, elçilerin yanında görevi boyunca kullanılacakları yol azığı ve binek ihtiyaçlarının miktarını belirten mühürlü yazılar bulunması hakkında kanun yazılmıştır.
- 1722 yılında devlet hazinesine ait eşyalardan ve Hutagtın Gegeen’in şahsi hazinesinden hırsızlık yapanlara verilecek cezayı belirtmek üzere toplantı yapılmıştır.
- 1724 yılının ilkbahar başı aylarının yedinci gününde borç almak ve vermekle ilgili kanun; aynı yılın sonbahar başı aylarının on yedinci gününde Hamba Nomiin han, Lombo ve Erdene gibi dinî insanları başta olmak üzere yetkililerce toplantı yapılarak içki içmeyi yasaklayan kanun ortaya çıkarılmıştır.

³ “Hutagtın Gegeen” – Dalai lam, Vançig Bogd ve Cavzandamaba gibi büyük Budizm Üstadlarından icazet almış ve varlığını canlı cansız bütün varlıkların iyiliğine adanmış olan ermiş kişiye verilen unvandır. Moğolistan’da bu unvana sahip sadece 13 kişi vardır (Bayrsaihan, 2009, s.4).

- 1718 yılının kış başı aylarının birinci gününde Han ve Beil Şanzav başta olmak üzere yetkililerin toplantısında silah, kılıç gibi aletlerle ilgili ve yeni yetişkin olan (18 yaşına varan) erkeklerin kayıt işlemiyle ilgili kanunlar yazılmıştır.
- 1726 yılında yapılmış olan iki toplantıda ise ticaretle ilgili konularda konuşulup, ilgili maddeler yeniden eklenmiştir.
- 1746 yılının yaz ortası aylarının onuncu gününde Zasagt han ve Setsen han başta olmak üzere kişilerce toplantı yapılarak yine hırsızlık konusunda konuşulmuştur.

Bu şekilde, ne zaman, nerede, kimler tarafından hangi konuda maddeler eklendiği ve değiştirildiği gibi belgelerin yer aldığı, toplamda 16 kez yapılan toplantılar Halha Jirum'da bulunmaktadır. Yukarıda bahsedilmeyen diğer toplantıların çoğunun söz konusu tapınak veya lamalarla ilgili olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Yaklaşık 200 maddeden oluşan Halha Jirum'da sınıflandırma veya sıralama gibi düzenleri yoktur. Hazırlanan yasaların üzerinden konjonktürel anlamda kayda değer bir süre geçmeden aynı konu ile ilgili başka yasalar çıkarılıp yazıldığı da olmaktadır. Bazı toplantıların yapıldığı yer ve katılan kişilerin adları yer almamaktadır.

HALHA JİRUM ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Moğolların XVIII. yüzyıldaki kanun ve sosyal yapısını temsil edici nitelikte olan Halha Jirum, Moğol hukukunun önemli bir bilgi kaynağıdır.

Halha Jirum'a ait ilk çalışmalar 1910'lu yıllarda yapılmaya başlamıştır. Sovyet birliğinin Dornodahin Enstitüsünün araştırmacısı Jamsranno "Hukuk eserleri ve kaynakları bulma, toplama, kopyalama, çevirme ve yayınlama" projesi adı altında Halha Jirum'un bir kopyasını Petersburg'da bulunan Asya Müzesine ilk 1914'te göndermişti (Jamsranno, Turunov, 1923, s.4).

Jamsranno ve Turunov'lar (1923) Halha Jirum'u Rusçaya çevirerek başladıkları çalışmalarını ilk makale olarak İrkutsk Üniversitesinin Sosyal Bilimleri Dergisinde yayımlamıştır. On yedi sayfadan oluşan bu makalede Halha Jirum, içeriği bakımından, kronolojik olarak sekiz bölümde ele alınmıştır. İçerik, maddeler halinde sıralanmış ise de üzerinde ayrıntılı inceleme yapılmadığını söylemek mümkündür. Ancak verilen cezaların mal karşılığı konusu iyice incelenmiş; iyi bir deve, beş yaşında iki ata denk,

beş yaşında bir at ise beş koyunla eşit gibi ayrıntılı sonuçları ortaya koymuşlardır. (Jamsranno, Turunov, 1923, s.10).

Razanovski (1923, 1924, 1931) “Монгольское право” (Moğol Kanunu) eserini Rusça ve İngilizce yayımlamıştır. Eser, Moğol hukukuna ait kaynakların araştırmalarını konu aldığından içerisinde Halha Jirum da yer almaktadır. Razanovski, Halha Jirum’un, Halha Moğolların yasa kalıplarının derlemesi olduğunu belirtmiştir (Lündendorj ve Baatar, 2000, s.24).

Jalan-Aajav’ın 1958’de yayımladığı “Halha Jirum, Eski Moğol Hukukunun Tarihi Bir Kaynağıdır” adlı kitabı Moğolistan’da Halha Jirum ile ilgili yapılan ilk özgün çalışma olmuştur. Jalan-Aajav, Moğolistan Milli Kütüphanesinde bulunan Halha Jirum’un iki nüshasının özellikleri üzerine çalışarak orada geçen tarihleri belirlemeye çalışmıştır. Ayrıca Halha Jirum’u Moğolların, Mançuların hakimiyetinde olduğu dönemde Mançuların Moğollar için hazırladığı bazı kanun kaynaklarıyla karşılaştırmıştır. Jalan-Aajav Halha Jirum’da herhangi bir sınıflandırma olmadığını belirtmiş ve hazırlanan yasaların üzerinden konjonktürel anlamda kayda değer bir süre geçmeden aynı konu ile ilgili başka yasalar çıkarılıp yazıldığı için karışıklığı gidermek adına yasaları konularına göre sınıflandırmıştır. Sınıflandırmalar şu şekildedir: İdari ve etik kuralların ihlalini kapsayan suçlar, idari kurallar ile ilgili diğer kanunlar, at yarışması ile ilgili kanunlar, tapınak ve tapınağı temsil eden kişilerin hakları ile ilgili kanunlar, insan hayatı ve sağlığı ile ilgili kanunlar, mal varlıkları ile ilgili kanunlar, iftira ile ilgili kanunlar, yangın, kaçak, askerlik, miras, borç, ticaret ve aile sorunları ile ilgili kanunlar (Jalan-Aajav, 1958, ss.29-44).

Jalan-Aajav 1995 yılında önceki çalışmasının devamı niteliğinde olan “Halha Jirum” adlı eserini yayınlamıştır. Yasayı on dört bölüme sınıflandırarak bazı sözcük ve cümlelere açıklama yapmıştır. Bu eserde, araştırmacının 1958 yılında verdiği eseriyle karşılaştırıldığında daha çok çağdaş hukuk bilimi referans alınarak hazırlandığı göze çarpmaktadır (Jalan-Aajav, 1995, s.5).

Araştırmacılar, Halha Jirum’u zaman zaman bir bütün olarak değil sadece kendi araştırma konuları üzerinden ele almışlardır. Mesela Sovd, bir eserinde “Tüşeet Han başta olmak üzere Halha Moğolların Noyonları bir araya gelerek “Üçlü İlinin Ana

Kanun"-u ilk çıkardıktan sonra farklı yerlerde toplantı yaparak yazdıkları kanunların derlemesini Halha Jirum olarak adlandırmıştır" demiştir (Sovd, 1973, s.35).

Dılıkov 1965 yılında "Halha Jirum" eserini yayımlamıştır. Jamsranno'nun Rusça çevirisini inceleyip bazı sözcüklerin açıklamasını yapmış ve eseri klasik Moğolcadaki el yazısıyla beraber yayımlamıştır. Dılıkov adı geçen eserinde "Halha Jirum Moğolların toplumsal iletişiminde bir çok meseleye çözüm getirmiştir" sonuca varmıştır (Dılıkov, 1965, s.12).

Dornotiv'in 1989 yılında verdiği "Halha Jirum" eser, Halha Jirum üzerine Çin tarafından yapılan ilk araştırma olmuştur. Eserde Halh Jirum'un beş ayrı nüshasını incelemiştir. Ancak bu beş nüshanın Moğolistan'da bulunan eserlerden hangileri olduğu bilinmemektedir. Nüshaların kaynakları belli olmadığı için Dornotiv'in araştırmasını akademik bir çalışma olarak kabul etmek uygun görülmemektedir (Bayrsaihan, 2009, s.14).

Moğolistan Devlet Üniversitesi'nin Hukuk Enstitüsü bünyesindeki Moğol Hukuku Tarihi Araştırma Merkezi, Çin Halk Cumhuriyeti, İç Moğolistan Üniversitesinin Moğol Araştırma Merkezi ile ortak yürütülen "Halha Jirum'u Araştırma" projesi kapsamında Bayrsaihan, Çimeddorj ve Oyunbileg başta olmak üzere diğer bilim insanlarının emekleri sonucunda 2009 yılında "Halha Jirum (Metindilbilimsel Araştırma)" eseri yayımlanmıştır. Çalışmada Moğolistan'da bulunan ve Halha Jirum adı taşıyan üç nüshanın kırılcısı, transkripsiyonu, indeksi, nüshalarda bulunan kişi adları, yer isimleri, unvan ve zamanları karşılaştıran çizelge ve nüshaların fotoğrafları yer almaktadır (Bayrsaihan, 2009, s.3). Bugüne kadar Halha Jirum üzerine yapılan en ayrıntılı inceleme olması bakımından en yararlı "Halha Jirum" çalışması sayılmaktadır.

ÇALIŞMANIN METODU

Çalışmada, Moğolların Mançu hakimiyeti altında yaşadıkları 1709-1795 yılları arasına ait Moğol hukuk belgesi "Halha Jirum" adlı eseri Türkçeye çevirerek dönemin Moğol hukukunu tasvir etmek ve tanıtmak; Moğolların XVIII. yüzyıl hukuk anlayışını ortaya çıkarmak; dönemin sosyokültürel yapısını incelemek ve yaşam koşulları hakkında değerlendirmeler yapmaktır. Ayrıca eserin çeviri ve incelemesinin, Türkiye'de Türk-

Moğol tarihi ve kültürü araştırmaları için önemli bir bilgi kaynağı olacağı düşünölmektedir.

Bu amaçla öncelikle anlamı ve içeriğı diğeri iki nüshadan daha derli toplu olduğı için Baruun Hüree'nin Halha Jirum nüshası esas alınarak ve Jalan-Aajav'ın "Halha Jirum, Eski Moğol Hukukunun Tarihi Bir Kaynağıdır" eserinde yaptığı sınıflandırma da göz önünde bulundurularak metin Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Çeviri çalışmasında olabildiğince metnin özgün haline sadık kalmakla birlikte kelimelerin semantik açıdan en uygunu tercih edilmeye çalışılmıştır.

Daha sonra Halha Jirum, Cengiz Han'ın İh Zasag Ana Yasası ve 1640 yılında çıkarılan Moğol-Oirat Ana Yasası ile karşılaştırılarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Genel olarak bu çalışmada tarihsel karşılaştırma yöntemi, analiz ve sentez yöntemi gibi temel metotlar kullanılmıştır.

1. BÖLÜM: HALHA JİRUM'UN ÇEVİRİ

1.1. İDARİ VE ETİK KURALLARIN İHLALİNİ KAPSAYAN SUÇLAR

(§1.1) “Eski Yedili İli”⁴-nde yapılan anlaşmaya göre “Hutagtın Gegeen”⁵ nereye giderse yol azığı ve binek ihtiyaçları eksiksiz giderilecektir. Her kim bu anlaşmaya uymaz ve Gegeen’in ihtiyaçlarını karşılamaz ise o kişinin tüm mal varlığına el konularak Gegeen’in şahsi hazinesine aktarılacaktır. Suçu işleyen ve ailesinin ne şekilde cezalandırılacağı Noyon⁶un insafına kalmıştır.

(§1.2) Noyon, Gegeen’in yol azığı ve binek ihtiyaçlarını karşılamaz ise hayvan sürüsünden üç yüz hayvan Gegeen’in şahsi hazinesine aktarılacaktır. Noyon’un mal varlığı bunu karşılamayacak durumda ise bu sayı en az yüz olmalıdır. Şayet sahip olduğu hayvanlar yine yeterli gelmez ise bu sayıyı tamamlamak için tebaasının hayvanlarından alınacaktır. Bu yüz hayvanın ellisi at diğer ellisi sığır olmalıdır. Hayvanlar en az dört yaşında olmalıdır.

(§1.3) “Taij”⁷ ve “Tavnan”⁸ Gegeen’in ihtiyaçlarını karşılamaz ise tüm mal varlığına el konularak Gegeen’in şahsi hazinesine aktarılacaktır. Eğer Taij, Tavnan’ın mal varlığı az olup tüm hayvan sayısı elli bile olmaz ise sayıyı tamamlamak için oğullarının hayvanlarından alınacaktır. Bu elli hayvanın yirmi beşi at diğer yirmi beşi sığır olmalıdır. Hayvanlar en az dört yaşında olmalıdır.

⁴ “Eski Yedili İli” - Batmönhan Han’ın küçük oğlu Gersenz yönettiği Moğolistan’ın kuzey kısmını XVI yüzyılın ortalarında yedi oğluna paylaşır ve yönetimi devrettiğinde Moğolistan toprakları (Halha Moğol) yediye bölünür ve bu sebeple Halha’nın Yedili İli olarak anılmaya başlar (Gongor, 1978, s.268).

⁵ “Hutagtın Gegeen” - Dalai lam, Vançig Bogd ve Cavzandamba gibi büyük Budizm Üstadlarından icazet almış ve varlığını canlı cansız bütün varlıkların iyiliğine adanmış olan ermiş kişiye verilen unvandır. Moğolistan’da bu unvana sahip sadece 13 kişi vardır (Bayrsaihan, 2009, s.4).

⁶ “Noyon” - Moğolların, soylulara verdikleri en önemli unvanlardan biridir. Kelimenin kökü Moğolca olup 12. yüzyılın başlarında Moğol devletinde yüksek mertebe olarak kullanıldığı kesin olarak bilinmektedir. Zamanla Noyon unvanı soylulara verilen genel bir terim olarak kullanılmaya başlandığına bazı kaynaklarda rastlamak mümkündür (Gerelbadrah, 2010, s.56).

⁷ “Taij” - “tuitszi” Kelimenin kökü Çince’ye dayanır. Han’ın oğlu demektir (Bayrsaihan, 2009, s.6).

⁸ “Tavnan” - Mançucada “efü” denir. Han’ın eniştesine verilen unvandır (Süld-Erdene, 2013, s.471).

(§1.4) Gegeen'in yol azığı ve binek ihtiyaçları karşılanmadığı inkar edilir ve inkar eden bir Noyon ise başka bir Noyon, halktan biri ise "Said"⁹-in kararıyla "şahaa"¹⁰ edilecektir.

(§1.5) Gegeen'in elçisi nereye giderse ihtiyacı olan yol azığı ve bineği, iki koyun ve on at olmalıdır. "Hayvanı öldürme ve elçiyi aç bırakma" kanununa göre Gegeen'in elçisinin yol azığı için hayvan öldürülmemeli ancak elçi de aç bırakılmamalıdır. İhtiyaçlarını karşılamayanlar için "dokuz"¹¹ cezası üç kat olarak uygulanacaktır.

(§1.6) Hazine malını taşıyan elçi, hazine malından belirlenen miktardan fazla binek hayvanı kullanırsa veya hazine malını şahsi işleri için kullanırsa "dokuz" cezasını üç kat olarak çekecektir. Dokuz hayvanın dördü büyük baş, beşi koyun olmalıdır. Büyük baş hayvanlar en az dört yaşında olmalıdır.

(§1.7) Haberci elçinin yol azığı ve binek ihtiyaçları karşılanmalıdır. Yol azığı karşılanmadığı takdirde karşılamayan kişinin atına el konulur. At en az üç yaşında olmalıdır. Haberci elçinin hem yol azığı hem de binek ihtiyaçlarını karşılamayan kişiye "beş"¹² cezası uygulanır. Beş hayvanın ikisi at veya sığır, üçü ise koyun olmalıdır. Hayvanların tümü en az üç yaşında olmalıdır. İki elçinin (hazine malını taşıyan elçinin ve haberci elçinin) yol azığı ve binek ihtiyaçlarının karşılanmadığı inkar edilirse "otog"¹³-in lideri şahaa'ya girecektir.

(§1.8) Elçiye verilecek olan binek hayvanı saklayan kişinin atına eyeriyle birlikte el konulur. Saklayan kişi Noyon ise ona "beş" cezası uygulanır, halktan biri ise elli kere kırbaçlanır.

(§1.9) Elçinin geleceğini duyup da atını ve hayvanını saklayan kişinin üç yaşındaki atına el konulup elçiyi gönderen Noyon'a verilecektir.

⁹ "Said" – Cengiz Han'ın Ulu soyu hariç diğer soylu insanlara verilen unvandır (Lham Süren, 2002, s.7).

¹⁰ "Şahaa" – İnkâr eden kişinin doğruyu söyleyip söylemediğini (durum şâibeli olduğundan) anlamak üzere eski inanca göre yapılan bir soruşturma metodudur. Şahaa: iskelet, kısır kadının donu ve iç çamaşırı gibi kirlî ve tiksindirici şeyleri zemine çok yakın bir ahşap yapıya asarak, inkâr eden kişi çıplak bir şekilde bunun altından sürünerek geçmeye mecbur bırakılır. Eğer astıkları eşyalara hiç dokunmadan geçebilirse suçsuz olduğunu ispatladığı için dava kapanır (Süld-Erdene, 2013, s.685).

¹¹ "Dokuz" – Kişinin mal varlığından dokuz hayvan alınarak uygulanan bir tür cezadır (Bayrsaihan, 2009, s.7).

¹² "Beş" - "Dokuz" cezasının açıklamasına bakınız.

¹³ "Otog" - Çoğu araştırmacılar Otog'ın oluşmasının Cengiz Han döneminde olduğunu söylemektedir. Fakat Moğolların Gizli Tarihi'nde "otog" ile ilgili bir belge yoktur. Gongor, "Halh Tovçoon" kitabında otog'ın askeri yapının ilk yani en küçük birimi olduğunu söylemektedir (Gongor, 1978, s.201).

(§1.10) Halkın malını haksız yere kendi zimmetine geçiren “Darhan”¹⁴ın dört yaşındaki atına el konulur. Kendi hayvanı Darhan’ın hayvanı diye elçinin ihtiyacı olan bineği vermekten kaçınırsa, elçiden hayvanını saklayan kişiyle aynı cezayı çekecektir.

(§1.11) Gegeen’in elçisi olmadığı halde kendini Gegeen’in elçisi diye tanıtarak yol azığı ve binek hayvanını halktan karşılayan kimse; Gegeen’in ihtiyaçlarını karşılamayanla aynı muameleyi görür ve tüm mal varlığına el konulacaktır¹⁵.

(§1.12) Han ve “Jünhen”¹⁶ yolculuk ederse yol azıkları ve binek ihtiyaçları sınırsız ve eksiksiz bir şekilde giderilecektir. Bu ihtiyaçlar karşılanmadığı takdirde karşılamayanın mal varlığının yarısına el konulur. Karşılamayan kişi Noyon ise yüz elli “anz”¹⁷ ile cezalandırılır. Yüz elli anz’ın yarısı at diğer yarısı sığır olacaktır. Bu hayvanların yaşı en az dört olmalıdır. İhtiyaçları karşılamadığını inkar eden kişi Noyon ise diğer Noyon, halktan biri ise Said’in kararıyla “şahaa” edilecektir.

(§1.13) Han ve Jünhen’in elçisinin yol azığı iki koyun bineği ise sekiz attır. Bu ihtiyaçları karşılamayan kişiye “dokuz” cezası iki kat olarak uygulanacaktır.

(§1.14) “Van”¹⁸, “Beil”¹⁹ nereye giderse ihtiyacı olan yol azığı ve bineği üç koyun ve on at olmalıdır. Her kim bu anlaşmaya uymaz ve ihtiyaçlarını karşılamaz ise ona “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanacaktır. Van veya Beil’in elçisi nereye giderse yol azığı iki koyun, bineği ise dört attır. Bu ihtiyaçları karşılamayan kişiye “beş” cezası dokuz kat olarak uygulanacaktır.

¹⁴ “Darhan,” - Cengiz Han döneminde devlet adına kahramanlık ve faydalı işlerde bulunmuş halktan insana Cengiz Han’ın Ulu soyu tarafından verilen bir unvandır. Ayrıca Darhan, devlete vergi vermekten muaf tutulur (Byamba, 1960, s.78).

¹⁵ § 1.1 maddeye bakınız.

¹⁶ “Jünhen” - Han’ın eşi (Süld-Erdene, 2013, s.287).

¹⁷ “Anz” - Mal varlığına veya hayvanına el koyulan bir tür ceza adıdır (Süld-Erdene, 2013, s.54).

¹⁸ “Van” - Asyalıların ve Doğuluların bir tür devlet unvandır. Çin ve Kore devletleri tarafından ilk ortaya çıkmıştır. 17. yüzyılda Mançular, devletine verdikleri sıkı hizmetler sonucunda Noyonlara Van, Beil, Beis ve Gün unvanlarını vermeye başlamışlardır. Bu dört unvanı Mançuların “aşırı” yahut “zor” olarak nitelendirdikleri yüksek mertebe unvandır. Van ise bunlardan birincisidir ve kendi içinde Çin Van ve Cun Van olarak ikiye ayrılır. 1691 yılında yapılan Höhnuur’un Dolnuur kurultayı sonucunda Mançu kağanı Enh-Amgalan Halha’nın beş Noyon’una Çin Van, altı Noyon’una ise Cun Van unvanı vermiştir. Vanların unvanlarına göre giyecekleri kıyafetleri ve kullanacakları eşyalar ayrıca belirtilmiştir. Çin Van’a 2500 lan para, kırk top ipek ve tebaası olarak altmış aile ödül olarak verilirken bu ödül Cun Van için azdı ve 1500 lan para, yirmi top ipek ve elli aile olarak belirlenmiştir (Bayrsaihan, 2009, s.9).

¹⁹ “Beil” - Mançuların “aşırı” yahut “zor” olarak nitelendirdikleri üst mertebe dört rütbenin ikincisidir. Kelimenin kökeni Mançuca’ya dayanır. 1691 yılında yapılan Höhnuur’un Dolnuur kurultayı sonucunda Mançu kağanı Enh-Amgalan Halha’nın üç Noyon’una Beil unvanı vermiştir. Beil unvana sahip olan kişiye 800 lan para, 13 top ipek ve tebaası olarak kırk aile ödül olarak verileceği belirtilmiştir (Süld-Erdene, 2013, s.137).

(§1.15) “Zasag”²⁰ nereye giderse ihtiyacı olan yol azığı iki koyun ve bineği altı attır. Bu ihtiyaçları karşılamayan kişi kim olursa, ona “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanacaktır. Zasag’ın elçisinin yol azığı bir koyun ve bineği iki attır. Karşılamayan kişiye “dokuz” cezası uygulanacaktır.

(§1.16) Herhangi bir elçinin binek ihtiyacı hiçbir zaman Gegeen’in hayvan sürüsünden karşılanmamalıdır. Elçi bu kanunu bildiği halde inkar ederse ona “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanacaktır.

(§1.17) Gegeen’in elçisi ve “Gurvan Üil -Üç Özel” (1. Düşmanın geliş haberini alıp Han ve Noyon gibi yetkiliye ulaştırmakta görevli olan haberci, 2. Soyluların özel tabibi, 3. İki Noyon’un anlaşmazlığında arabuluculuk yapan kişi) hariç kimsenin yolculuk ihtiyaçları Noyon’un hayvan sürüsünden karşılanmayacaktır.

(§1.18) Acil görevdeki elçinin ihtiyacı, sorumlu kişi tarafından zamanında karşılanmazsa başka biri tarafından karşılanır.

(§1.19) Elçi acil görevde değilse hayvan sürüsünün sahibine söyleyerek kendi ihtiyaçlarını karşılayabilir.

(§1.20) Sürünün sahibi yoksa komşusuna durumu izah ederek ihtiyacı kadar alabilir. Eğer komşusu izin vermezse atına el konulur; atını vermez ise koyununa el konulur.

(§1.21) Görevi acil olmayan elçi, zamanında getirilmeyen binek hayvanını beklemez ise koyun alabilir.

(§1.22) Görevi acil olmayan elçinin bineği yani atı dört yaşından küçük olmalıdır. Eğer elçi dört yaşından büyük ata binerse üç yaşındaki koyununa el konulur.

(§1.23) Başka bir ilden gelen Noyon’un elçisinin yol azığı ve binek ihtiyaçları Noyon ve Darhan’ın mal sürüsünden karşılanmaz. Eğer karşılanırsa üç yaşındaki sığına el konulur.

(§1.24) Elçi, görevi için verilen binek hayvanını şahsi işleri için kullanırsa bir koyununa el konulur. Kendisine zimmetli olan bu binek hayvanı, şahsi işleri için kullanıldığı sırada ölürse elçi bu zayıtı kendi sürüsünden gidermek zorundadır.

²⁰ “Zasag”- İl yöneticiliği yapan kişiye verilen unvandır. Kendi yönettiği ilin bütün sorumluluğu ondadır (Bayrsaihan, 2009, s.10).

(§1.25) Elçi, yol azığı ve binek ihtiyaçlarını karşılayanın evinde hava aydınlıkken ve yolculuk edebilecek durumdayken kasten konaklarsa sonraki gün kendi atıyla (binek ihtiyacı karşılanmadan) yola çıkar.

(§1.26) Elçi yeni doğum yapan kısrağa binmemelidir. Binen elçinin koyununa el konulur.

(§1.27) Görevi acil olmayan elçi belirlenen miktardan fazla binek hayvan kullanırsa, görevi için verilen binek hayvanını şahsi işleri için kullananla aynı cezayı çekecektir²¹.

(§1.28) Elçi yolculuk sürecinde, haksız yere birini döverse atına el konulacaktır.

(§1.29) “Üç Özel”in (1. Düşmanın geliş haberini alıp Han ve Noyon gibi yetkiliye ulaştırmakta görevli olan haberci, 2. Soyluların özel tabibi, 3. İki Noyon’un anlaşmazlığında arabuluculuk yapan kişi) ihtiyaçlarını karşılamayan Noyon’ların elli büyük baş hayvanına, elli de koyununa el konulur.

(§1.30) Üç Özel’in ihtiyaçlarını karşılamayanlar Said, Taij, Tavnan ve Darhan ise otuz büyük baş hayvanına, halktan biri ise tüm mal varlığına el konulur. Suçu işleyenin ailesi halk arasında ne şekilde karşılık bulacağı halkın insafına kalmıştır.

(§1.31) Elçi, içkiden sarhoş olur ve görevini yerine getiremezse üç yaşındaki atına el konulur. Olaya şahit olana üç yaşındaki sığır verilir.

(§1.32) Elçiye içki verenin üç yaşındaki koyununa el konulur. Olayı bildiği halde saklayan kişiden üç yaşındaki sığırı alınıp olaya şahit olan kişiye verilir.

(§1.33) Gegeen’in elçisine bıçak gibi aletlerle zarar verene “dokuz” cezası beş kat, taş veya ağaç gibi aletlerle zarar verene “dokuz” cezası iki kat, kırbaçla veya elleriyle zarar verene “dokuz” cezası bir kat, hakaret edene “beş” cezası uygulanacaktır. Elçinin yardımcısına yukarıda sayılan yaralama ve aşağılama türlerinden hangisiyle olursa olsun zarar verene “anz” cezası uygulanacaktır.

(§1.34) Han ve Jünhen’in elçisine bıçak gibi aletlerle zarar verene “dokuz” cezası dört kat, taş veya ağaç gibi aletlerle zarar verene “beş” cezası dokuz kat, kırbaçla veya elleriyle zarar verene “dokuz” cezası, hakaret edene “beş” cezası uygulanacaktır.

²¹ § 1.23 maddeye bakınız.

Elçinin yardımcısına yukarıda sayılan yaralama ve aşağılama türlerinden hangisiyle olursa olsun zarar verene “anz” cezası uygulanacaktır.

(§1.35) Diğer tüm elçilere bıçak gibi aletlerle zarar verene “dokuz” cezası üç kat, taş veya ağaç gibi aletlerle zarar verene “dokuz” cezası, kırbaçla veya elleriyle zarar verene “beş” cezası, hakaret edene de aynı “beş” cezası uygulanacaktır. Elçinin yardımcısına yukarıda sayılan yaralama ve aşağılama türlerinden hangisiyle olursa olsun zarar verene “anz” cezası uygulanacaktır.

(§1.36) Gegeen’in elçisinin ve diğer tüm elçilerin yanında yol azığı ve binek ihtiyaçlarının miktarını belirten mühürlü yazılar bulunur. Bu resmî yazısı olmayan elçinin ihtiyaçları karşılanmaz. Mühürlü yazısı olan elçinin ihtiyaçlarını karşılamayanlar daha önce belirtilen cezayı çekerler²².

1.2. İDARİ KURALLAR İLE İLGİLİ DİĞER KANUNLAR

(§2.1) Gegeen’in emrini ihlal eden kişi Noyon ise “dokuz” cezası beş kat, Taij, Tavnan ise “dokuz” cezası üç kat, halktan biri ise “dokuz” cezası iki kat olarak uygulanacaktır. Dokuz hayvanın biri deve, sekizi at olmalı ve hayvanlar en az üç yaşında olmalıdır. Gegeen’in emrini ihlal eden halktan kişinin mal varlığı bunu karşılamayacak durumda ise üç sene yevmiyesiz çalıştırılacaktır. Noyon, Taij, Tavnan’lar ise bin kere secde ettirilir ve yüz kere tapınağın etrafında dönme mecburiyetinde bırakılır. Bu cezayı on gün içinde bitirmek zorundadır.

(§2.2) Han ve Jünhen’in kurallarına karşı gelenlerin tüm mal varlığına el konularak devlet hazinesine aktarılacaktır. Suçu işleyenin ailesi ne şekilde cezalandırılacağı Han ve Jünhen’in tebaasının insafına kalmıştır.

(§2.3) Bir Noyon diğer Noyon’a sözle saldırırsa, bir şekilde incitirse Han ve Jünhen’in kurallarına karşı gelenle aynı cezaya çarptırılır. Suçu işleyen Noyon’un ne şekilde cezalandırılacağı mağdur olan Noyon’un tebaasının insafına kalmıştır. Noyon inkar ederse şahaa’ya girecektir.

²² § 1.5 maddeye bakınız.

(§2.4) Tarvaga(iri dağ faresi)'yı yuvasının ağzında duman çıkararak öldürüp, dağ faresini öldüğü halde yuvasından çıkartmadan giden kişinin üç yaşındaki sığına el konulur.

(§2.5) Yüksek mertebeye sahip kişinin mezarını açana “dokuz” cezası uygulanır.

(§2.6) Düşük mertebeye sahip kişinin mezarını açana “beş” cezası uygulanır.

(§2.7) Halktan birinin mezarını açanın atına el konulur.

(§2.8) Zasag'ın mezarının bulunduğu yere ‘belli bir mesafeden (bir hayvanın hangi hayvan olduğunu ancak tanıyabilecek kadar mesafe) fazla yaklaşan kimsenin atına el konulur. Yaklaşan bir hayvan ise hayvanın sahibinin atına el konulur.

(§2.9) Altmış yaşından küçük olan kişiler, çocuğun saç kesme töreni, kısarak sağma töreni ve zenginlerin halka mal dağıtma törenleri hariç başka hiçbir yerde içki içmemelidir. Bu belirtilen yerler haricinde içki içtikleri görülürse içki içen kişiler kendilerini yakalayana atlarını eyeriyle verir. Bu kanuna uymayan olursa, yönetemediği için yöneticinin beş yaşındaki atına el konulur. Şüülenge²³-nin dört yaşındaki atına el konulur. Demç²⁴-in üç yaşındaki atına el konulur. Onluk lideri²⁵-nin ise üç yaşındaki koyununa el konulur.

(§2.10) Yaşanacak bir alan üzerinde iki kişiden hangisinin kalacağı tartışılırsa, çözüm önce gelenin o yerde yaşamasıdır. Eğer iki kişi aynı anda alana gelmiş ise yeri önce kırbaçlayan kişi orada yaşamaya hak kazanır.

1.3. AT YARIŞMASI İLE İLGİLİ KANUNLAR

(§3.1) At yarışmasında olabilecek hataların tespiti için yarışma boyunca bir hakem ve dört şahit bulunmalıdır. Bir şahit varış noktasından işaret ettiğinde atlar başlama noktasından yarışmaya başlamalıdır. At, başlama noktasından değil başka bir yerden yarışmaya başlarsa hakem cezalandırılır. Hata yapan hakem bir Noyon ise atına; Taij, Tavnan ise sığına, halktan biri ise koyununa el konulur.

²³ “Şüülenge” - Yirmi aileyi yöneten kişiye verilen unvandır (Süld-Erdene, 2013, s.702).

²⁴ “Demç” - Kırk aileyi yöneten kimse (Süld-Erdene, 2013, s.243).

²⁵ “Onluğun lideri” - Moğolların eski idari birimlerinden en küçüğü sayılan on aileyi yöneten kişidir (Bayrsaihan, 2009, s.45).

(§3.2) Yarışan ata binen çocuk varış noktasına varmadan dönerse, ata binen çocuk on kere kırbaçlanır. Atın sahibinin yarışan atına el konulur.

(§3.3) At yarışmasında, yarışacak atlar hariç başka atlar getirilmemelidir. Bu kanuna uymayan ve atını getirerek yarışmaya sokan kişinin atına el konulur.

(§3.4) At yarışması başladığı halde, atını başlama noktasından değil de yarışan atların olduğu yerden yarışmaya sokarsa, ona “dokuz” cezası uygulanır ve yarışan atına el konulur. Ata binen çocuk on kere kırbaçlanır. Başlama noktasının ilerisinden, atı yarışmaya sokmaya izin veren kişinin de atına el konulur.

(§3.5) Yarışma alanında, hakem ve yarışan atları varış noktasına uğurlayan şahit hariç kimse bulunmamalıdır. Biri bulunursa, onun atına el konulur.

(§3.6) Dişini göstermeyen at, yarışmaya katılamaz.

(§3.7) Varış noktasına ilk gelen at arkasından gelen atın vücudunu tamamen geçerek gelirse yarışmayı kazanır. Atın vücudunu tamamen geçmediyse, geçersiz sayılır. Fakat iki at aynı anda varış noktasına gelirse tekrar yarışmak zorunda kalırlar.

(§3.8) At, varış noktasına yakın bir yerde yere düşerse, ata binen çocuk atı bırakıp koşarak varış noktasına gelirse, at varış noktasına gelmiş sayılır.

(§3.9) Hakeme, yarışan atları varış noktasına uğurlayan şahite ve ata binen çocuklara kırbaç verilmez. Veren kişinin koyununa el konulur. Yarışan atlar kırbaçlanmaz.

(§3.10) Ata binen çocuğun yaşına atın sahibi karar verir.

(§3.11) Yaşı büyük olan at, küçük yaşta olan atların yarışmasına katılamaz. Küçük yaşta olan at ise büyük yaştaki atların yarışmasına katılabilir.

(§3.12) Yarışmayı kazanan beş yaşındaki atı kendi zimmetine geçirmek isteyen Noyon, atın sahibine bir deve, sekiz at verir. Yarışmayı kazanan dört yaşındaki atı için bir deve ile altı at, kazanan üç yaşındaki atı için bir deve ile dört at, kazanan iki yaşındaki atı için bir deve iki at vererek kendi zimmetine geçirebilmektedir.

1.4. CEZA TÜRLERİ

1. İdam cezası

(Ör.1.1) Silahlı gaspçıya idam cezası uygulanır. Gaspçının mal varlığı, eşi, çocuğu tümüyle gaspa uğrayanın emrine verilir.

2. Kırbaçlama cezası

(Ör.2.1) Gegeen'in şahsi mal varlığından ve "beyaz sürüsü"²⁶-nden çalanın tüm mal varlığına el konulur. Üstüne seksen kere kırbaçlanır, üç bin kere secde ettirilir ve üç yüz kere tapınağın etrafında dönme mecburiyetinde bırakılır.

3. Sürgün edilme cezası

(Ör.3.1) Çok fazla suç işlemiş olan kişi şehrin dışına yakın bir yere sürgün edilir.

4. Hapis cezası

(Ör.4.1) Hırsızlık yapan kişi, derinliği ve genişliği dört kulaç olan yer altında bir yıl boyunca hapis edilir ve tüm mal varlığı, ailesi hayvan sürüsünün sahibinin emrine verilir.

(Ör.4.2) Hırsızlık yaparken birisini öldüren kişi hayat boyunca hapse mahkum edilir.

(Ör.4.3) Huvrag²⁷ hırsızlık yaparsa; bu hırsız failin ilk hırsızlığı ise hapis cezası alır.

5. Görevden uzaklaştırma cezası

(Ör.5.1) Taij, koyunun maddi değerinden az olan birşey çalarsa görevden uzaklaştırılır.

6. Kölelik cezası

(Ör.6.1) Halktan biri Hatan²⁸ ile gizli ilişki kurarsa, ona idam cezası uygulanır. Ailesi ise Hatan'un eşine hizmet edenlere köle olarak verilir. Hatan da aynı cezayı çekmektedir.

(Ör.6.2) Hırsız, hayvan sürüsünün sahibini öldürürse kendi mal varlığından insan öldürme cezasının karşılığını öder, kalan tüm mal varlığına el konulur ve kendi yaşadığı ilde kölelik yapar.

7. Mal varlığına el koyma cezası

²⁶ "Beyaz sürüsü" - Tüsheet Han, Setsen Han ve Cavzandamba Hutagtlar her sene Mançu Hanına bir beyaz deve, sekiz beyaz at hediye ediyordu. Bu dokuz beyaz hayvanlardan oluşan sürüye "beyaz sürüsü" denir (Çimeddorj, Bayarsaihan, 2009, s.13).

²⁷ "Huvrag" - Lama. Budizm'in en önemli üç unsurundan biridir. Bunlar:

1.Buda. (Budizmde "Tanrı" sayılan kişi)

2.Kutsal kitap. (Dinin kitabı)

3.Huvrag. (Bütün kötü düşüncelerini bırakma hedefine kendini adanmış olan kimse)

Gelen, Getsel ve Bandi gibi bütün lamalarından, dini (ders) konusunda yükselmiş ve tecrübe edinmiş olan büyük lamalara verilen saygı değer unvandır (Narantuya, 2002, s.105).

²⁸ "Hatan" – Noyon'un eşi (Tsevel, 1966, s.689).

(Ör.7.1) Hutagtın Gegeen nereye giderse yol azığı ve binek ihtiyaçları eksiksiz giderilecektir. Her kim bu anlaşmaya uymaz ve Gegeen'in ihtiyaçlarını karşılamaz ise o kişinin tüm mal varlığına el konularak Gegeen'in şahsi hazinesine aktarılacaktır. Suçu işleyen ve ailesinin ne şekilde cezalandırılacağı Noyon'un insafına kalmıştır.

(Ör.7.2) Han ve Jünhen'in kurallarına karşı gelenlerin bütün mal varlığına el konularak devlet hazinesine aktarılacaktır. Suçu işleyen ailesinin ne şekilde cezalandırılacağı Han ve Jünhen'in tebaasının insafına kalmıştır.

8. Mal karşılığı cezası

(Ör.8.1) Gegeen'in emrini ihlal eden kişi halktan biri ise ona "dokuz" cezası iki kat olarak uygulanır. Mal varlığı bunu karşılamayacak durumda ise üç sene yevmiyesiz çalıştırılır.

(Ör.8.2) Han ve Jünhen yolculuk ederse yol azıkları ve binek ihtiyaçları sınırsız ve eksiksiz bir şekilde giderilecektir. Bu ihtiyaçlar karşılanmadığı takdirde, karşılamayan kişi Noyon ise yüz elli "anz" ile cezalandırılır.

(Ör.8.3) Yangın çıkaranlar kaç kişi ise o sayıdaki ata el konulur, yangında ne yanmışsa onun zararı giderilir ve "beş" cezası uygulanır.

1.5. TAPINAK VE TAPINAĞI TEMSİL EDEN KİŞİLERİN HAKLARI İLE İLGİLİ KANUNLAR

(§5.1) Tapınağı ve tapınakta bulunan herhangi bir şeyi bozan kişi bir Han ise, onun kendisine tâbi olan bütün kişilerine el konulur ve kendisi kovulur. Tapınakta bulunan herhangi bir şeyi bozan kişi halktan biri ise tüm mal varlığına el konulur ve kendisine idam cezası uygulanır.

(§5.2) Tapınağın bekçisi "Üç Özel" (1. Düşmanın geliş haberini alıp Han ve Noyon gibi yetkiliye ulaştırmakta görevli olan haberci, 2. Soyluların özel tabibi, 3. İki Noyon'un anlaşmazlığında arabuluculuk yapan kişi) hariç kimsenin binek ihtiyaçlarını karşılamaz. Bunu bilmesine rağmen tapınağın bekçisinden yol azığı ve binek ihtiyaçlarının karşılanması talep eden kişinin efendisine "dokuz" cezası uygulanır.

(§5.3) Tapınağın bekçisi ve Huvrag'ın talebeleri, Noyonların yaşayacağı yer hariç istediği her yerde yaşayabilmektedir.

(§5.4) Tapınağa ait herhangi eşyayı çalan kişi Gegeen'in şahsi hazinesinden çalanla aynı cezaya çarptırılır²⁹.

(§5.5) Kutsal kitap (dini kitabı), içine Buda'nın resmi koyulan çerçeve (kap kutu) ve hürd³⁰ çalana "dokuz" cezası üç kat olarak uygulanır.

(§5.6) Kopan erih³¹in (tesbih) müsebbibinin bir atına el konulur. Erih'i kaybedenin, kaybettiği erih sayısınca koyununa el konulur. Erihin mercan tanelerinden kaybeden kişi yerini aynen doldurmak zorundadır.

(§5.7) Tapınağa ait hayvan sürüsünden çalanın tüm mal varlığına el konulur.

(§5.8) Tapınağın bulunduğu "hüree" adlı yer içerisinde bulunan ağaçlar kesilmemelidir. Kesenin, ağaç kesmekte kullandığı tüm aletlerine el konulur.

(§5.9) Huvrag ve Huvrag'ın talebeleri "Üç Özel" (1. Düşmanın geliş haberini alıp Han ve Noyon gibi yetkiliye ulaştırmakta görevli olan haberci, 2. Soyluların özel tabibi, 3. İki Noyon'un anlaşmazlığında arabuluculuk yapan kişi) hariç kimsenin binek ihtiyaçlarını karşılamaz.

(§5.10) Huvrag hırsızlık yaparsa; bu hırsız failin ilk hırsızlığı ise hapis cezası alır ve "dokuz" cezası üç kat olarak uygulanır. Hırsızlık yaparak Huvrag unvanını bozduğu için bir daha Huvrag olamaz ve halktan kişiye döner. Huvrag'ın talebeleri varsa onların da halktan birine dönüştürülmesi gerekmektedir.

(§5.11) Hırsızlık sonucu hapis cezası alan Huvrag'ın hapisten çıkmasına yardım eden kişi Zasag veya Lama ise onlara "dokuz" cezası yedi kat olarak uygulanır. Gelen³² ise "dokuz" cezası altı kat, Noyon veya Taij ise "dokuz" cezası beş kat uygulanır.

(§5.12) İçki içen kişi Gelen ise beş yaşındaki dokuz atına, Bandi³³ ise beş yaşındaki üç atına el konulur. Gelen ve Bandi'ye içki veren kişinin beş yaşındaki beş atına el konulur. Olaya şahit olan kişi olayı saklarsa, içki verenle aynı cezayı alır.

²⁹ § 7.1 maddeye bakınız.

³⁰ "Hürd" – Bir tür ibadet. Tapınaklarda bulunan sıra halinde dizilmiş, üzerinde dinî motiflerin bulunduğu küçük fiçılara benzer görünüme sahip ibadet gereçleridir. Dil ile dua edilirken 'hürd'leri sırayla avuç içiyle çevirmek suretiyle ibadet yerine getirilmiş olur (Tsevel, 1966, s.747).

³¹ "Erih" – Mercan ve inci gibi kıymetli taşlardan yapılmış zikrin takibi için kullanılan İslam dinindeki tesbihin Budizmdeki karşılığıdır.

³² "Gelen" - Kelimenin anlamı "Buda'nın dilenci"-dir. Budizm hiyerarşik sıralamasında Huvrag'ın sonrasından gelmektedir. Gelen'in hayatı boyunca yapmayacağına dair yemin ettiği iki yüzden fazla eylem vardır (Narantuya, 2002, s.39).

(§5.13) Gelen, Getsel³⁴ ve Bandi üçünden her kim içki içerse büyük dini toplantılarda (Tsogçin) “zed”³⁵ verecektir. Gelen yermi bir kere, Getsel on dört kere, Bandi ise yedi kerinin “Tsogçin”³⁶-de zed vererek ibadetini yerine getirir.

(§5.14) Zed vermeye maddi durumu olmayan kimse içki içerse üç ay boyunca her gün altı kova su taşıyacaktır³⁷.

(§5.15) Kişi uslanmaz ve tekrar içki içer ise bir yıl boyunca hapis edilir.

1.6. İNSAN HAYATI VE SAĞLIĞI İLE İLGİLİ KANUNLAR

(§6.1) Noyonlar, kendilerine tâbi olan kişiyi haksız yere veya kazayla öldürürse Gegeen’in emrini ihlal edenle aynı cezaya çarptırılır³⁸. Öldürülen kişinin eşine ve çocuğuna özen gösterilmesi için Gegeen’e verilir. Suç işleyen tebaasını Zasag’a bildirmeden öldürürse Zasag’ın emrini ihlal edenle aynı cezaya çarptırılır. Ceza karşılığı malı devlet hazinesine aktarılır.

(§6.2) Bir Noyon başka bir Noyon’un tebaasını haksız yere veya kazayla öldürürse, insan öldürme cezasının karşılığını öder ve üstüne öldürülen kişi yerine kendi tebaasından bir kişi verir. Tebaası olmayan bir Noyon ise kişi yerine iyi bir deve ve iki at verir. Noyon, tebaası ve hayvanın olmadığını inkar ederse şahaa’ya girecektir.

(§6.3) Herhangi biri, birini haksız yere veya intikam için öldürürse, öldüren kişiye otuz “berh” ve üç yüz “anz” cezası uygulanır. Üstüne, öldürülen kişi yüksek mertebeye sahip kişi ise onun yerine bir kişi ve iki deve verilir. Öldürülen kişi halktan biri ise yerine bir kişi verilir. Verilecek kişi olmadığı takdirde deve ve beş yaşındaki at verilir. Zasag tarafından yüz kere kırbaçlanır ve kendi yaşadığı ile köle olarak verilir. Mal varlığı “anz” cezasını karşılamayacak durumda ise ailesi öldürülen kişinin ailesine verilir.

³³ “Bandi” - Budizm hiyerarşisinde en alt mertebedir (Tsevel, 1966, s.73).

³⁴ “Getsel” - Hayırsever anlamına gelen Tibetçe bir terimdir. Budizmin hiyerarşik sıralamasında Gelen’den sonra gelen unvanlardan biridir. Getsel unvanı Huvrag tarafından verilir (Bayrsaihan, 2009, s.39).

³⁵ “Zed” - Dini toplantılara (Tsogçin) katılanların iâşe ve ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğuna verilen isimdir (Bold, 2008, s.1070).

³⁶ “Tsogçin” - Büyük kurultay anlamına gelen Tibetçe bir sözcük. Dua ve zikir amaçla bir araya gelmiş dinî insanların katıldıkları dinî bir toplantıdır (Sühbaatar, 1999, s.142).

³⁷ Bahsi geçen olayda suyun nereye taşınacağı ile ilgili ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte ya suyun taşındığı yerin mesafesinin uzak olması ya kova diye bahsedilen su taşıma aracının boyutundan büyük olması yahut her ikisinin de olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

³⁸ § 2.1 maddeye bakınız.

(§6.4) Birinin iki gözünü kör edene, insan öldürenle aynı ceza verilir. Bir gözünü kör edene yüz elli “anz” cezası uygulanır.

(§6.5) Birinin dişini kırana; kırılan dişi sayısınca “dokuz” cezası uygulanır. Üzerine, kırılan her diş yerine birer büyük baş hayvan verilir. Birinin dişini sallanır hale getirene ise bir ceza yoktur.

(§6.6) Birinin kolunu veya ayağını kırana “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanır. Kırıp da bir daha iş yapamaz hale getirene, birinin iki gözünü kör edenle birebir aynı ceza uygulanır.

(§6.7) Birinin baş ve işaret parmaklarını kırana “dokuz” cezası uygulanır. Kırıp da tekrardan iş yapamaz hale getirirse “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanır. Diğer üç parmağı kırana da “dokuz” cezası uygulanır. Kırılan parmaklarla bir daha iş yapamaz olursa kıran kişiye “dokuz” cezası beş kat olarak uygulanır.

(§6.8) Noyonlar kendi aralarında birbirlerine bıçak gibi kesici aletlere başvururlarsa, silaha önce davranan Noyon’a başta deve olmak üzere “dokuz” cezası beş kat olarak uygulanır. Noyonların ikisi de silahlarına davranmış ise bunun için bir ceza yoktur. Aleti çeken Noyon aleti geri alırsa yine aynı ceza uygulanır. Noyon’un çıkardığı aleti başka biri elinden alırsa, aleti çıkaran Noyon’un bir deve ve dört atına el konularak Zasad’a verilir. Aleti elinden alan kişiye suç işleyen Noyon’dan alınan dört attan ikisi, alınan beş “dokuz” cezasının bir “dokuz”-u verilir. Bu dokuz hayvanın hepsi büyük baş hayvan olmalıdır.

(§6.9) Noyonlar kendi aralarında tartışır ve birbirilerine hakaret ederlerse; yaşça büyük olan Noyon suçluysa öncelikle at olmak üzere “beş” cezası dokuz kat olarak uygulanır. Yaşça küçük olan Noyon suçlu ise “beş” cezası uygulanır.

(§6.10) Eşine saldırıp bir şekilde zarar veren kimse, aralarında anlaşmazlık sonucu bıçak gibi kesici aletler kullanan Noyon’larla aynı cezaya çarptırılır.

(§6.11) Taij, Tavnan kendi aralarında kavga etmiş, birbirlerine karşı bıçak gibi kesici aletlere başvurmuş ve birbirine hakaret etmişse halktan kimselerin birbirleriyle kavga ettikleri zaman çarptırıldıkları ceza ile aynı cezayı çekerler. Hakarete çok ileri gitmiş olan hakarete uğrayana dört yaşındaki atını vermelidir.

(§6.12) Taij, Tavnan halktan kişiye saldırıp incitirse dört yaşındaki atına el konulur.

(§6.13) Noyon, Toin’i bir şekilde incitirse ve hakaret ederse Han ve Jünhen’in kurallarını ihlal edenle aynı cezayı çeker³⁹.

(§6.14) Han veya halktan kişi her kim olursa, Gelen’e bıçak gibi aletlerle zarar verirse “dokuz” cezası dokuz kat, taş veya ağaç gibi diğer aletlerle zarar verirse “dokuz” cezası yedi kat, hakaret ederse “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanır.

(§6.15) Her kim Getsel’e bıçak gibi aletlerle zarar verirse “dokuz” cezası altı kat, taş veya ağaç gibi diğer aletlerle zarar verirse “dokuz” cezası dört kat, hakaret ederse “beş” cezası dokuz kat olarak uygulanır.

(§6.16) Her kim Bandi’ye bıçak gibi aletlerle zarar verirse “dokuz” cezası beş kat, taş veya ağaç gibi diğer aletlerle zarar verirse “dokuz” cezası üç kat, hakaret ederse “dokuz” cezası uygulanır.

(§6.17) Her kim Ubaş⁴⁰’a bıçak gibi aletlerle zarar verirse “dokuz” cezası üç kat, taş veya ağaç gibi diğer aletlerle zarar verirse “beş” cezası dokuz kat, hakaret ederse “beş” cezası uygulanır.

(§6.18) Her kim halktan kişiye bıçak gibi aletlerle zarar verirse “dokuz” cezası üç kat, taş veya ağaç gibi diğer aletlerle zarar verirse “dokuz” cezası, elleriyle incitirse “beş” cezası uygulanır.

(§6.19) Said birini haksız yere saldırarak kemiğini kırarsa veya vücudunu morartırsa cezalandırılır. Fakat suç işlediği için incitmiş ise herhangi bir ceza uygulanmaz.

(§6.20) Said, Taij ve Tavnan’a bıçak gibi aletlerle zarar verirse “dokuz” cezası beş kat, taş veya ağaç gibi diğer aletlerle zarar verirse “dokuz” cezası üç kat, hakaret ederse “dokuz” cezası uygulanır ve üstüne bir devesine el konulur.

(§6.21) Her biri kendi velisini veya hocasını bir şekilde incitirse “dokuz” cezası dokuz kat, hakaret ederse “dokuz” cezası beş kat olarak uygulanır. Üstüne seksen kere kırbaçlanır ve bir yıl boyunca yevmiyesiz çalıştırılır.

³⁹ § 2.2 maddeye bakınız.

⁴⁰ “Ubaş” - Hayra yakın biri anlamına gelen Sanskritçe kelimedir. Canlıyı öldürmemek, verilmeyeni almamak, uygunsuz cinsel ilişkiye girmemek, yalan söylememek ve içki içmemek gibi beş günahı bir daha işlemeyeceğine dair yemin etmiş halktan kişidir (Baysaihan, 2009, s.39).

(§6.22) Bulaşıcı hastalığı olan kişi, hastalığını saklayıp birine bulaştırır, bulaşan kişi ölürse, bulaştırana cinayet işleyenle aynı ceza verilir. Bulaşan kişi iyileşirse “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanır.

(§6.23) Yolculuk sırasında biri hastalandığında, hastalanan kişiyi yolda bırakıp gider; bırakılan kişi hastalığı yüzünden ölürse bırakıp gidene “dokuz” cezası uygulanır ve ölen kişinin yerine deve verilir. Dokuz hayvanın hepsi büyük baş hayvan olmalıdır. İyileşirse, bırakıp gidenin dört ve beş yaşındaki iki atına el konulur.

(§6.24) Köpek bir kişiyi saldırıp öldürürse, köpeğin sahibine, insan öldüren insana uygulanan ceza birebir uygulanır ve cezanın karşılığı devedir.

(§6.25) Delirmiş bir köpek birine saldırıp öldürürse, köpeğin sahibi, insan öldüren insana uygulanan cezayı çeker ve ayrıca “dokuz” cezasını da üç katıyla çeker. Köpeğinin delirdiğini sahibinin bilmediği tespit edilirse sadece insan öldüren insana uygulanan cezayı çeker. Köpeğinin delirdiğini bildiği halde köpeğine iyi bakmazsa; köpek hangi hayvana zarar verirse verilen zarar köpeğin sahibi tarafından karşılanacaktır.

(§6.26) Delirmiş insan birini öldürürse, insan öldürme cezasının karşılığının yarısını öder. Delirmiş insanı getirip teslim edene bir deve ve bir atı eyeriyle verilir.

(§6.27) Hamile kadına saldırarak dölütü düşürürse, dölütün kaç aylık olduğu sayıca “dokuz” cezası uygulanır.

1.7. MAL VARLIKLARI İLE İLGİLİ KANUNLAR

(§7.1) Gegeen’in şahsi hazinesinden ve “beyaz sürüsü”⁴¹nden çalanın tüm mal varlığına el konulur. Seksen kere kırbaçlanır, üç bin kere secde ettirilir ve üç yüz kere tapınağın etrafında dönme mecburiyetinde bırakılır.

(§7.2) Birisinin evinden hırsızlık yapanın tüm mal varlığına el konulur. Hırsız eğer mal varlığı olmayan bir kişi ise, suçu işleyen Noyon’u zararı giderir. Ve suçu işleyen mal varlığı olsa da olmasa da herhangi bir Noyon’a tâbi ise Noyon’un beş yaşındaki iki

⁴¹ “Beyaz sürüsü” - Tüsheet Han, Setsen Han ve Cavzandamba Hutagtlar her sene Mançu Hanına bir beyaz deve, sekiz beyaz at hediye ediyordu. Bu dokuz beyaz hayvanlardan oluşan sürüye “beyaz sürüsü” denir (Çimeddorj, Bayarsaihan, 2009, s.13).

atına el konulur. Noyon'undan ayrı vilayette yaşıyorsa Noyon cezalandırılmaz, mezra ağasının beş yaşındaki atına el konulur. Suçu işleyen bir yıl yevmiyesiz çalıştırılır, yiyeceğini Noyon karşılar.

(§7.3) Süt ineği ve binek devesini çalanın tüm mal varlığına el konulur ve çalınan mal geri ödenir.

(§7.4) Devlete ait kömür, kireç ve taşlardan çalana “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanır.

(§7.5) Devlete ait otlak olduğunu bildiği halde otlaktan hayvan sürüsünü besleyene “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanır. Bilmediği halde besleyenin atına el konulur.

(§7.6) Devlete ait tarım mahsulünden çalana, devlete ait kömür, kireç ve taşlardan çalanla aynı ceza verilir ve sürgün edilir.

(§7.7) Beil ve Han'ın hayvan sürüsünden çalan biri Gegeen'in şahsi malından çalanla aynı cezayı çeker. Bu hırsız failin ilk hırsızlığı ise yirmi tane büyük baş hayvanına el konulur. Hayvanların on tanesi üç yaşında diğer onu ise dört yaşında olmalıdır. Peşine seksen kere kırbaçlanır, bin kere secde ettirilir ve yüz kere tapınak etrafında döndürülür. Noyon, cezanın on gün içinde tamamlanması ve zanlının nezareti için bir kişi tayin eder.

(§7.8) İkinci defa hırsızlık yapana iki bin kere secde ettirilir ve tapınağın etrafı iki yüz kere döndürülür. Ceza yirmi gün içinde tamamlanmak zorundadır.

(§7.9) Üçüncü defa hırsızlık yapanın secde cezası on bin, tapınağın etrafında dönme cezası bindir. Ceza otuz gün içinde tamamlanmak zorundadır.

(§7.10) Hırsızlık anında yakalanan, kaç kişi olursa olsun hepsi seksen kere kırbaçlanır ve kolları demir kelepçeye bir yıl gezdirildikten sonra hayvan sürüsünün sahibi olan Noyon'un emrine verilir.

(§7.11) İkinci defa hırsızlık yapan, kolları demir kelepçeli halde iki yıl geçirir ve yine aynı şekilde Noyon'un emrine verilir.

(§7.12) Üçüncü defa hırsızlık yapanın kolları ömür boyu demir kelepçeli kalır ve “Zasag”ın emrine verilir.

(§7.13) Hırsız elinden kaçırmanın deve ve atına el konulur. Atı alınıp olaya şahit olan kişiye verilir.

(§7.14) “Şahaa”ya maruz kalan hırsızın kolları kelepçelenmez, sadece seksen kere kırbaçlanır.

(§7.15) Hırsızın hayvan sürüsü, evi ve eşyaları yani tüm mal varlığı çaldıklarının yerini karşılayacak durumda değil ise tamamlamak için Noyon’unun hayvanlarından alınır. Zarar giderilmediği takdirde hepsi tutuklanır.

(§7.16) Hırsızlığı birden fazla kişi birlikte yaparsa, yaşça büyük olan hırsızın yirmi tane büyük baş hayvanına el konulur, yaşça küçük olan diğer hırsızların dokuz tane büyükbaş hayvanına el konulur. Dokuz hayvanının dördü dört yaşında, diğer beşi ise beş yaşındaki hayvanlar olmalıdır.

(§7.17) Hırsız, hırsızlık yaptığı evin sahibini öldürürse cinayet için verilen cezayı çeker ve kalan mal varlığı devlet hazinesine aktarılır. Kendisi il içine köle olarak verilir. Hırsızın bütün mal varlığı cinayet cezasını karşılayacak durumda değil ise ailesinden tahsil edilir.

(7.18) İldes⁴², demir zırh, ceket, silah, tovi⁴³, miğfer, koruyucu demir kolluk, kalkan, sırt destekli keçe oturak ve deri zerh çalana “dokuz” cezası yedi kat olarak uygulanır.

(§7.19) Yay kılıfı, beşten fazla sayıda ok, kılıç, cirit, küçük kılıç, on ve ondan fazla kere silah atmak için kullanılan barut miktarı çalana “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanır.

(§7.20) Bıçak, demir törpüsü, beşden az sayıda ok, on ve ondan az kere silahı ateşlemek için kullanılan barut miktarı çalana “dokuz” cezası uygulanır.

(§7.21) Herhangi bir savaş aletini çalan, aletin karşılığını ödeyecektir.

(§7.22) Kesilmiş kadın saçı, ocaklı kazan, tilki postundan yapılmış kaban, iç tarafı tilki postundan yapılmış kiyafet, inci ve mercan gibi kıymetli taşlardan yapılan kolye ve bilezikler, su samuru postu, tilki deriden yapılmış şapka ve samur postundan yapılmış şapka çalanlara “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanır.

(§7.23) Hırsızlık yapan kişi, derinliği ve genişliği dört kulaç olan yer altında bir yıl boyunca hapis edilir ve tüm mal varlığı, malı çalınan kimsenin himayesine geçer. Hırsız

⁴² “İldes” – Kılıçtan biraz küçük boyutta olan bıçak (Pala) (Bayarsaihan, 2009, s.18).

⁴³ “Tovi” – Miğfer içine giyilen bir tür başlık (Bayarsaihan, 2009, s.18).

hapisten çıktıktan sonra yüz kere kırbaçlanır ve üç yıl boyunca yevmiyesiz çalıştırılacaktır.

(§7.24) Silahlı gasp yapana idam cezası uygulanır ve hırsızın bütün mal varlığı ve ailesi gaspa uğrayanın emrine verilir.

(§7.25) Tapınağa ait hayvan sürüsünden çalanın tüm mal varlığına el konulur.

(§7.26) Tapınağa ait taş, kömür, odun, hasat edilmiş çimen gibi şeyler çalana “dokuz” cezası beş kat olarak uygulanır.

(§7.27) Huvrag ve Huvrag’ın talebelerinden, tapınağın bekçisinden ve tapınakta görevli olan kimseden herhangi birşey çalana erkek hayvanlardan oluşan “dokuz” cezası on iki kat ve dişi hayvanlardan oluşan “dokuz” cezası on dört kat olarak uygulanır.

(§7.28) Birinin malını kazayla alıp binenin atına el konulur. Bindiği süreçte hayvan ölürse aynı şekilde atına el konulur. Telef olan hayvanın diyeti yine kendi cinsinden ödenir.

(§7.29) Yolculuk eden kişi yolda sahipsiz hayvan bulursa alıp gitmemeli. En yakın kişiye haber vererek bulduğu tarihi açıkça belirttiği yazı belgesini ilgili kişiye ulaştırmalıdır. Sahipsiz hayvanı alıp giden hırsızlık yapanla aynı muameleyi görür.

(§7.30) Sahipsiz bir hayvanı bulan kimse en yakın olan kişiye haber vermeli. Tenhada bulunan sahipsiz hayvanın yelesinden bir tutam kesip (işaret bırakmak üzere) bulunduğu yere gömmeli. Üç gün boyunca hiç binmemeli. Üç gün geçtikten sonra Noyon ve Said’a durumu açıklayarak binebilir. Bulduğu hayvanın dış görünüşünü bilerek yanlış tarif edenin sığınağına el konulur. Bulunan hayvanın üç yıl boyunca sahibi bulunmazsa hayvanı bulan kişi alabilir. Eğer hayvan ölürse Said’e haber verilmeli. Haber verilmediği takdirde kayıp hayvan elden el gezerek kaybolan hayvanla eşit sayılır ve kişi, elden ele geçirip bir şeyin ortadan kaybolmasına sebep olanlara verilen cezanın aynısını çeker.

(§7.31) Kayıp hayvanı elden el gezdirerek ortadan kaybolmasına sebep olana “dokuz” cezası uygulanır. Olaya şahit olan kişiye dokuz hayvanından biri verilir. Kayıp hayvan, dişi ise üreyerek çoğalırsa yavrularını bulan kişi alır, dişi hayvan sahibine geri verilir.

(§7.32) Herhangi bir şey bulan kişi Noyon ve Said’a bildirmelidir. Sahibi bulunursa sahibine teslim edilmelidir. Asıl sahibi olmadığı halde bulunan şeyi sahiplenmeye

çalışan kimse hırsızlık yapanla aynı cezaya çarptırılır. Herhangi bir şey bulduğunu bildirmeden kendi zimmetine geçirenin atına el konulur.

(§7.33) Herhangi bir şey bulan kimse bulduğu şeyin üçte birini alma hakka sahiptir.

1.8. İFTİRA İLE İLGİLİ KANUNLAR

(§8.1) Suç işleyen biri, Gegeen'e gerçeği itiraf etmek zorundadır. Yalan söyleyip iftira edenler cezalandırılır. İftira eden kişi bir Noyon ise ona "dokuz" cezası yedi kat olarak uygulanır. Bunun beş "dokuz"-u devlet hazinesine aktırılır, iki "dokuz"-u ise iftiraya uğrayana verilir. İftira eden kişi Taij, Tavnan ise onlara "dokuz" cezası beş kat olarak uygulanır. Bunun üç "dokuz"-u ve bir "dokuz"-unun yarısı devlet hazinesine aktırılırken, kalan bir "dokuz"-u ve yarısı iftiraya uğrayana verilir. İftira eden kişi halktan biri ise "dokuz" cezası üç kat olarak uygulanır. Bunun iki "dokuz"-u devlet hazinesine aktarılır, bir "dokuz"-u iftiraya uğrayana verilir. "Dokuz" cezasının yani dokuz hayvanının baş hayvanı deve olmalıdır.

(§8.2) Noyon'u iftira eden kişi halktan biriye, ona "dokuz" cezası yedi kat olarak uygulanır. Bunun beş "dokuz"-u devlet hazinesine aktarılır, iki "dokuz"-u ise iftiraya uğrayan Noyon'a verilir.

(§8.3) Biri Han'a gidip, birinin hayatını tehlikeye atabilecek kadar fazla yalan sözlerle ağır bir iftira ederse cezalandırılır. Halktan biri, Han'a gidip Noyon'a fazla yalan sözlerle iftira ederse tüm mal varlığına el konulur. Taij veya Tavnan'ı iftira ederse, Taij, Tavnan'a bıçak gibi aletlerle zarar verenle aynı cezayı alır.

(§8.4) Halktan biri yüksek unvana sahip kişiye ağır bir iftira ederse, o unvana sahip kişiye silah vb. gibi aletlerle zarar verenle aynı cezayı alır.

(§8.5) Halktan biri, birine hafif bir iftira ederse elli kere kırbaçlanır. İftirayı eden bir Noyon ise beş yaşındaki atına el konulur.

(§8.6) Biri Noyon'a gidip yalan söyleyerek iftira ederse cezalandırılır. Ağır bir yalandan iftira edene, Han'a ağır bir yalandan iftira edenin cezasının yarı cezası verilir. Hafif bir yalandan iftira edene, Han'a hafif bir yalandan iftira edenin cezasının yarı cezası verilir.

1.9. YANGIN İLE İLGİLİ KANUNLAR

(§9.1) Yangın çıkaranlar kaç kişi ise o sayıdaki ata el konulur, yangında ne yanmışsa onun zararı giderilir ve üstüne “beş” cezası uygulanır. Yangın olayına şahit olan kişiye bir at verilir ve “beş” cezasından yani beş hayvandan bir hayvanı da verilir. Diğer dört hayvan yangını söndüren kişilere verilir.

(§9.2) Yangın çıkaran kişi, yangını kendi söndürürse atına el konulmaz ve “beş” cezası da uygulanmaz. Sadece yangında görülen zararı giderilir.

(§9.3) Yangın çıktığında, yangına en yakın olanlar söndürmeye gitmelidir. Yangın çıktığından haberi olduğu halde söndürmeye gitmeyen kişi bir Noyon ise atına el konulur, Taj veya Tavnan ise sığına el konulur, halktan biri ise koyununa el konulur.

(9.4) Yangında biri ölürse, yangını çıkaran kişi insan öldürme cezasının karşılığının yarısını öder. Yangında biri yaralanırsa, yaralanan kişi yüksek unvana sahip biri ise yangın çıkaran kişi onu iyileştirmeli ve ona bir at ve bir deve vermelidir. Yaralanan kişi halktan biri ise yangın çıkaran kişi tarafından ona bir at verilir ve iyileşene kadarki yiyecek ihtiyaçları giderilir.

(§9.5) Herkes bulunduğu yerin yangınına söndürmelidir. Söndürmeyen kişilerin üç yaşındaki atına el konulur.

1.10. KAÇAK İLE İLGİLİ KANUNLAR

(§10.1) Gegeen’e gelen kaçak engellenmemeli ve kaçağı gören kişi onu Gegeen’e getirmelidir. Bunu bildiği halde kaçağa engel olanın ve onu Gegeen’e getirmeyenin üç yaşındaki atı Gegeen’in şahsi hazinesine aktarılır.

(§10.2) Noyon kendi ilinden kaçan kaçağı yakalayamazsa Noyon’un bir deve ve dört yaşındaki sekiz atına el konulur. Yakalayamayan bir Said ise bir deve ve üç yaşındaki altı atına, yüksek mertebe sahibi olan kişi ise bir deve ve üç yaşındaki dört atına, düşük mertebe sahibi olan kişi ise üç yaşındaki üç atına el konulur.

(§10.3) Noyon il içine giren kaçağı yakalayamazsa Noyon’un dört yaşındaki yedi atına el konulur. Yakalayamayan bir Said ise üç yaşındaki üç atına, yüksek mertebe sahibi

olan kişinin üç yaşındaki iki atına, düşük mertebe sahibi olan kişinin ise üç yaşındaki sığına el konulur.

(§10.4) Başka ilden eşini, çocuğunu ve tüm mal varlığını alıp eskiden tâbi olduğu kendi Noyon'una gelen kaçağı kimse engelleyemez. Engel olanın atına el konulur. Ve kaçaklara saldırarak hayvanlarını alıp kırbaçlayana, saldırma ve kırbaçlama cezasının karşılığı verilir.

(§10.5) Hiç mal varlığı olmayan kaçak, atı olmadan yürüyerek eskiden tâbi olduğu Noyon'a gelirse, o kişi alınıp Noyon'a götürülmelidir. Noyon'un kaçağa vereceği hayvan kendi insafına kalmıştır. Fakat koyundan daha üstün olmalıdır.

(§10.6) Kaçak, kaçtığı üç gün içinde insan öldürürse kendi mal varlığından insan öldürme cezasının karşılığını öder. Tüm mal varlığı buna yeterli gelmez ise eşi ve çocuğu verilir.

(§10.7) Mal varlığı ve ailesi olmayan kaçak, insan öldürürse, kaçağın tâbi olduğu Noyon'un bir devesine el konulur ve yetmiş beş "anz" cezası uygulanır.

(§10.8) Kaçak birisini incitirse, incinen kişinin iyileşene kadarki yeme ve içme ihtiyacı kaçağın mal varlığından giderilecektir. Incinen kişi düşük mertebe sahibi olan biri ise bir deve ve bir at, halktan biri ise bir at kaçak tarafından verilir. Birini inciten kaçağın hiç mal varlığı olmadığı halde, incinenin yeme içme ihtiyacı için üç hayvan kaçağın tâbi olduğu Noyon tarafından verilir. Incinen kişi düşük mertebe sahibi olan biri ise bir deve ve bir at, halktan biri ise bir at kaçağın tâbi olduğu Noyon tarafından verilir.

(§10.9) Kaçağın kaçtıktan üç gün sonra işlediği suç artık kaçağın tâbi olduğu Noyon'un sorumluluğunda değildir. Kaçmasının üzerinden üç günden fazla zaman geçmiş ise kaçağı yakalayan kişi kaçağın elinde ne varsa hepsini alıp kaçağın Noyon'una götürür.

(§10.10) Kaçağın elinde olan şeyler başkasına ait ise, yakalayan kişi kaçağın Noyon'una vererek yarısını kendi alabilir. Kaçak, başkasına ait olan şeyleri sahibine kendisi öder. Kaçağın bunu ödeyecek mal varlığı yoksa tutuklanır.

1.11. ASKERLİK İLE İLGİLİ KANUNLAR

(§11.1) On sekiz yaşına giren bütün erkekler kayıt edilmelidir. Bilerek birinin kaydı yapılmazsa ve yaşı yanlış yazılırsa, yazan kişinin bir deve ve sekiz atına el konulur. Olaya şahit olana bir deve ile üç at verilir.

(§11.2) Yay olması gerektiği sayıdan eksik olursa, ondan sorumlu olan kişi eksik olan yayın yerine üç yaşındaki atını verir, cirit (ucu sivri değnek) eksik olursa yerine iki yaşındaki sığırını verir, silah eksik olursa ya da birine verilip satılırsa yerine üç yaşındaki atını verir. Beş tane ok, kılıç ve otuz kere silah atmak için kullanılan barut miktarı eksik olursa yerine üç yaşındaki koyun verilir.

(§11.3) Yılda bir kere her ilçeden en az on zırh alınmalı. Zırh eksik verilirse, yerine eksik olan sayısınca at verilir. Verilmesi gereken on zırh dışında, kendisi zırh bulup Noyon'a veren tebaası Noyon tarafından ödüllendirilir. Ödülün değeri dört yaşındaki attan üstün olmalıdır.

(§11.4) Zırh bulabilecek, maddi durumu iyi olan Noyon ve Taijlar üç sene içinde zırhı vermeli, vermezlerse dört yaşındaki atından daha üstün değerde bulunan hayvanına el konularak il hazinesine aktarılır. Üzerine yine zırh bulup verme mecburiyetinde bırakılır.

(§11.5) On kişinin başında bir lider bulunur. Bu on kişiden biri yirmi günden fazla uzaklıktaki bir yere gidecek ise Gegeen'e bildirmek gerekmektedir. Eğer bildirmeden giderse Gegeen'in emrini ihlal edenle aynı cezayı çeker⁴⁴. Yine on kişiden biri uzaklığı yirmi günden az bir yere gidecek olursa Şüülenge (Yermi aileyi yöneten kişi), Demç (Kırk aileyi yöneten kimse) ve onluğun liderine söyleyerek, izin verildiği halde gidebilmektedir. Söylemeden giderse üç yaşındaki atına el konulur.

(§11.6) Askerlerin binek hayvanları işaretlenmelidir. Her üç, dört deveden bir tanesi, çok sayıda olan deveden beş tanesi, her on attan bir tanesi işaretlenmelidir. "Üç Özel" (1. Düşmanın geliş haberini alıp Han ve Noyon gibi yetkiliye ulaştırmakta görevli olan haberci, 2. Soyluların özel tabibi, 3. İki Noyon'un anlaşmazlığında arabuluculuk yapan kişi) hariç kimsenin ihtiyaçları askerlerin kullandıkları işaretlendiren hayvanlardan karşılanmayacaktır.

⁴⁴ § 2.1 maddesine bakınız.

(§11.7) Hiç kimse Çinlilere ve Ruslara develerini kiralayamaz. Kiraladığı takdirde ödemeleri alınmalıdır.

(§11.8) Erkekler fare yılı (hayvan takvimine göre yılbaşı) gelmeden oturaklarını hazırlamalı ve halihazırda bir kılıcı yok ise kılıç edinmelidir.

1.12. TOPLUMSAL DÜZENLE İLGİLİ BAZI NOKTALAR

(§12.1) Tapınağın bekçisi ve Huvrag'ın talebeleri, Noyonların yerleşim yer hariç istediği her yerde yaşayabilir.

(§12.2) Haberi olmadığından tapınakların bulunduğu “hüree” adlı yere yaşamak için yerleşenler derhal oradan taşınmalıdır. Taşınmayana “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanır. Bildiği halde gelip yerleşene de “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanır.

(§12.3) Noyon il içine sızmış olan kaçağı yakalayamazsa Noyon'un dört yaşındaki yedi atına el konulur. Yakalayamayan bir Said ise üç yaşındaki üç atına, yüksek mertebe sahibi olan kişinin üç yaşındaki iki atına, düşük mertebe sahibi olan kişinin ise üç yaşındaki sığına el konulur.

(§12.4) Birinin malını kazayla alıp binenin atına el konulur. Bindiği süreçte hayvan ölürse uygulanacağı cezası aynı ve üstüne ölen hayvanın karşılığı giderilecektir.

(§12.5) Hayvanını yanılan, yanlış tanıyanın atına el konulur.

(§12.6) Yavrulmak üzereyken kendi sürüsünden uzaklaşan dişi deveyi getirerek sağ salim yavrulatan kişi bir koyun ile ödüllendirilir.

(§12.7) Sahipsiz giden hayvanı bulan her kimse en yakın olan kişiye haber vermeli. Yakınlarında kimse bulunmadığı takdirde bulunduğu yerden alıp gidebilir. Üç gün boyunca hiç binilmemeli.

1.13. MİRAS İLE İLGİLİ KANUNLAR

(§13.1) Noyonlar kendi çocuklarına miras bırakmak istediğinde Gegeen ve Han'a bildirmeli ve Zasag'a yazı yazıp mühürlendirmelidir. Çocuklar mühürlü kağıt olmadığı için miras üzerinde anlaşamazlarsa ve şahit kimse de yok ise çocukların söyledikleri kanıtlanmadığı sürece miras geçerli sayılmaz. Bu durumda çocuklar herhangi bir şekilde

ayırt edilmeksizin miras eşit paylaşılmalıdır. Mirası ele geçirmek isteyen çocuğun nasıl olacağı annesi karar vermeli.

(§13.2) Han kendi isteğiyle halktan birisine bir şey bağışlar yahut ,halktan biri Han'a kendi rızasıyla bir şey vermişse aralarında hesaplaşma olmaz.

1.14. BORÇ ALMAK VE VERMEK İLE İLGİLİ KANUNLAR

(§14.1) Verdiği borcu geri almak isteyen borçlu olan şayet aynı ilde yaşıyor ve aralarındaki borcu yazılı olarak Han ve Van'a bildirmişse olay üzerine uzlaşarak karar verilir. Bildirmemiş ise olay geçersiz sayılacaktır. Borç alan ve veren taraf aynı otop ve ilçede oturuyor ise ve ilçede oturan Taij'dan yüksek mertebede olan kişilere bildirmiş durumda ise olaya uzlaşılır, bildirmemişse reddedilir. Aynı iller ve otoplarda oturup ilçe bakanlarına bildirmemişlerse yine reddedilir. Aynı iller ve otoplarda oturup bir tarafın ilçe bakanlığına bildirmiş diğerine bildirmemiş ise yine de reddedilir.

(§14.2) Rusya ve Çin'den gelen ticari ürünleri borçla alan kişi kendi Noyon'una bildirerek almalıdır. Aldıklarını geri ödediğinde de Noyon'a bildirmelidir. Alırken ve verirken bildirmemiş ise beş yaşındaki atına el konulur ve eksikler olduğunda derhal geri ödemelidir.

1.15. TİCARET İLE İLGİLİ KANUNLAR

(§15.1) Kanun dışı ticaret yapan kişinin, kanun dışı sattığı ürünlere el konulur ve elli kere kırbaçlanır. Kanun dışı ticaret yaptığına şahit olan kişiye, el konulan malın yarısı verilir.

(§15.2) Tüccarlar yılda bir kere “Jurgan”⁴⁵-dan ticaret yapabilmeye dair yazı olarak ticaret işi yapabilir. Bu yazı olmadan, biri bilerek tüccardan borç alıp geri ödemezse devlet birşey yapamaz. Bu yüzden tüccarlardan borç alanlar devlete bildirirse borcu geri almak daha kolay olur. Kötü düşünceleri olan kişiler kurnazlık yaparak tüccarları kandırabilir. Bu insanlara karşı dikkatli olunmalıdır.

⁴⁵ “Jurgan” – Şimdiki Dışişleri Bakanlığının o dönemdeki karşılığı olan kurum.

(§15.3) Kanuna aykırı yollarla içki getirtip saklayarak satarsa ve sattığı soruşturmada belli olursa, Jurgan'a verilmeden önce "dokuz" cezası uygulanır ve kırk kere kırbaçlanır. Dokuz hayvanın biri deve, sekizi ise beş yaşındaki at olmalıdır. İçki satıldığına şahit olan kişi beş atla ödüllendirilir.

(§15.4) İçki satılan yerlerde alışverişte bulunup yakınında bulunan han ve benzeri yerlerde tanıdığı ya da tanımadığı biriyle konaklarsa (zina ederse) o kişinin beş yaşındaki üç atına el konulur. Olaya şahitlik edene yarısı verilir.

1.16. AİLE SORUNLARI İLE İLGİLİ KANUNLAR

(§16.1) Noyon'un ve Tavnan'ın eşi olduğu halde başka bir Noyon ona evlenmesi için kız verirse, kızı veren Noyon'un on devesine ve yüz atına el konularak Zasag'a verilir.

(§16.2) Tavnan'ın eşi olduğu halde ikinci bir evlilik yapmak isterse bu durum kabul görmez. Tavnan'a "dokuz" cezası beş kat olarak uygulanır. Cezanın karşılığı olan bu hayvanlar Zasag'a verilir.

(§16.3) Tavnan eşini terk edecek olursa kendi kamçısı hariç hiçbir şey almadan evi terk etmelidir. Çeyizi eşinde kalır. Tavnan'ın mal varlığına el konularak bir yarısı terk ettiği kadına diğer yarısı da Zasag'a verilir.

(§16.4) Tavnan eşi olduğu halde halktan birinin kızı ile evlenirse evlendiği kızı boşamalıdır. Bu evliliğe müsaade eden kız babasının tüm mal varlığına el konulur. Tavnan'ın kendisi de seksen kere kırbaçlanır. Tavnan'ın eşi, bu durumdan dolayı ayrılmaya karar verirse Tavnan'ın ikinci evliliği geçersiz sayılır ve Tavnan'ı terk eden eşi çeyizini, evini ve tüm mal varlığını alır.

(§16.5) Bir Noyon, başka bir Noyon'un nişanlısını alırsa, kızı alan Noyon üç yüz "anz" ile cezalandırılır ve aldığı kızdan ayrılmalıdır. Üstüne kendine tâbi olanlardan üç kişiyi ailesiyle beraber diğer Noyon'a verir. Üç tâbinin biri halktan kişi olmalıdır, diğer ikisine Noyon karar verir.

(§16.6) Noyonlar Üçlü İlin içinden halktan birinin nişanlısını alırsa, kızın önceden nişanlandığı erkeğe Noyon bir devesini verir. Üzerine ona nişanlanmamış bir kız vermelidir.

(§16.7) Bir Noyon başka bir Noyon'un eşiyle gizli ilişkide bulunursa, bir Noyon'un nişanlısını alan kişiyle aynı cezayı çeker⁴⁶. Mal varlığı bunu karşılayamayacak durumda ise diğer Noyon'a tâbi olur.

(§16.8) Bir Noyon halktan birinin eşiyle ilişki kurarsa ona yüz elli "anz" cezası uygulanır.

(§16.9) Halktan biri Hatan ile gizli ilişki kurarsa idam cezasına çarptırılır, tüm mal varlığına el konulur ve ailesi Hatan'ın eşine hizmet edenlere köle olarak verilir. Hatan da aynı cezayı çekecektir.

(§16.10) Halktan biri, halktan birisinin eşiyle gizli ilişki kurarsa üç yüz "anz" cezası uygulanır. Mal varlığı bunu karşılamayacak durumda ise bir büyük baş hayvan yerine yirmi beş kere kırbaçlanabilir ama yüzden fazla kırbaçlanmaz.

(§16.11) Bir erkek bir kadının yorganını çekerse ona "dokuz" cezası üç kat olarak uygulanır.

(§16.12) Bir kadın bir erkeğin yatağına girerse ona "dokuz" cezası üç kat olarak uygulanır.

(§16.13) Noyonlar kendi kızını, evli birisine verirse, Noyon'a elli beş "anz" cezası uygulanır. Noyon kendi kızını nişanlısından başka bir Tavnan'a verirse aynı ceza Noyon'a uygulanır.

(§16.14) Noyonlar, halktan birisinin nişanlısını başka bir erkeğe verecek olursa, eski nişanlı erkeğin tâbi olduğu Noyon'a durumu izah etmelidir. Eğer Noyon'a söylemeden kızı verirse ilk nişanlı olduğu erkeğe geri vermelidir. Geri verilmediği halde yüz "anz" cezası uygulanır.

(§16.15) Bir kız, nişan yaptığı halde, yapılmadığı söylenip bir Noyon'a verildiği takdirde, kız Noyon'dan alınıp ilk nişanlısına geri verilmelidir. Yalan söyleyen kişinin mal varlığının yarısına el konulur.

(§16.16) Halktan biri Han'ın kızını alabilmek için gereken başlık; gümüş "buil"⁴⁷lu beyaz deve, samurun yünden yapılan moltsoğ⁴⁸lu beyaz at, içki dolu gümüş bardak, delik olmayan inciler ve mücevherlerdir.

⁴⁶ § 16.5 maddesine bakınız.

(§16.17) Halktan birinin Noyon ve Tavnanların kızını alabilmek için vermesi gereken başlık; gümüş bardak, inci ve içkidir.

(§16.18) Halktan birinin, yine halktan birisinin kızıyla evlenebilmesi için gerekli olan başlık olarak içki, koyunun sakatları ve toynakları eksiksiz bir şekilde olarak getirmelidir. Şahit olduğu zaman kabul edilir, şahit olmadığı takdirde geçersiz sayılır.

(§16.19) Kızın babası başlığı aldığı halde kızını bir yıl içerisinde vermez ise ve o bir yıl kızın babası vefat ederse başlık geri verilmelidir. Başlığı aldığı halde iki sene kızı vermeden bekletirse aldığı başlığı iki kat, üç sene bekletirse başlığı üç kat olarak geri verilmelidir. Erkek tarafının babası vefat ederse başlık için veren tüm mal geri alınmalıdır.

(§16.20) Nişanlanmış olan kız veya erkekten herhangi biri evlenmeden önce vefat ederse başlık için verilen tüm mallar geri alınmalı.

⁴⁷ “Buil” – Deveyi çekmek için burnuna takılan tahta burunluk (Tsevel, 1966, s.108). Genelde tahtayla yapılır. Ama burada gümüşten yapılan burunluktan bahsedilmiştir.

⁴⁸ “Moltsog” – Gemden bağlanan bir tür süs (Tsevel, 1966, s.339).

2. BÖLÜM: HALHA JIRUM'UN İNCELENMESİ

2.1. İDARİ VE ETİK KURALLARIN İHLALİ İLE İLGİLİ İNCELEME

2.1.1 Örtöö

1709 yılında Tüsheet Han ve Erdene Biligt Şanzudbalar başta olmak üzere dönemin önde gelen soyluları toplanıp “örtöö” ile ilgili yasalar üzerine uzlaşmışlar.

Örtöö, Cengiz Han döneminde yurt içinde nerede neler olup bittiğini en hızlı şekilde öğrenmek amacıyla kurulan sistemdir. Haber getirip götüren elçilerin yol azığı ve binek ihtiyaçları halk tarafından karşılanmaktaydı. Fakat 17. ve 18. yüzyıllara gelindiğinde soylular ve yüksek tabakanın halktan alabileceği bir vergi haline evrilmiştir denebilir. Bu vergilerin alınabilmesi için Halha Jirum'da bulunan örtöö kanunlarını duruma uygun hale getirerek her halükarda uygulamaya çalışmışlardır.

Önce yol azığı ve binek ihtiyaçları karşılanacak kişiler derecesine göre dört sınıfa (1. Hutagtın Gegeen, Han ve Jünhen, Van ve Beil ve Zasag) ayırmış. Daha sonra hem kişinin hem de onların elçilerinin ihtiyaçlarının miktarı, ince hesaplarla belirlenmiş. Bir de ihtiyaçları gidermeyerek kurallara karşı gelenlerin çarptırılacağı cezalar da eklenmiş. Kurala karşı gelen kişinin kim olduğuna bakılarak uygulanacağı cezanın değişmesi de çok ilginçtir.

Halk örtöö'den kaçınmak için elçilere zarar veriyor, elçinin geleceği haberiyle hayvanlarını saklıyor veya elçilere kendi hayvanlarından değil kendi Noyon'unun hayvanlarından veriyordu. Devlet tarafından yapılan büyük baskılardan biri olan örtöö'ye karşı çıkan halkın elçileri bıçaklamaları, taş, ağaç ve kırbaç gibi aletlerle zarar vermeleri, dövmeleri ve hakaret etmeleri sonucunda elçilerin halka karşı korunması için getirilmiş olan yasalar eklenmiştir.

Ayrıca o dönemde halkın malını haksız yere kendi zimmetine geçirmek ve ihtiyacı olan miktardan fazla hayvan kullanmak gibi yolsuzluklara başvuran elçilerin olduğu bilinmektedir. Dahası elçi olmadığı halde kendini elçi olarak tanıtıp halkın malından yol azığı ve binek ihtiyaçlarını karşılayanlar bile olmuştur. Bunların sonucunda Halha

Jirum'a örtöö'yü suistimal eden yahut kişisel çıkarları için kullananlar için önlem olarak tüm elçilerin yanlarında taşınması zorunlu olan yol azığı ve binek ihtiyaçlarının miktarını belirten mühürlü yazı⁴⁹lar tertip edilmiş ve bu yazıya sahip olmayan veya yanında bulundurmayan elçilerin ihtiyaçları halk tarafından karşılanmayacağını belirten madde eklenmiştir.

Halk örtöö'yü suistimal edenleri fark etmeleri sonucunda sömürdüklerini dile getirmekle kalmayıp haklarını savunabilmek adına en üst merteye olan Hutagtın Gegeen'in emirlerine itaat etmeyecek kadar ileri gitmişlerdir. Yine asi davranışlar sergileyen halk, Han ve Jünhen'in kurallarına da karşı gelmiş ve haklarını savunmak için cetin mücadele verdiği düşünülmektedir.

2.1.2 Üç Özel

Gegeen'in hayvan sürüsünden hiçbir şekilde hiç kimsenin yol azığı ve binek ihtiyacı karşılanmazken, Noyon'un hayvan sürüsünden ise sadece Gegeen'in elçisi ve "Üç Özel"-in yol azığı ve binek ihtiyacının karşılanabileceğini belirten yasalar bulunmaktadır. Burada sözü geçen üç özel şunlardır:

1. Düşmanın geliş haberini alıp Han ve Noyon gibi yetkiliye ulaştırmakta görevli olan haberci
2. Soyluların özel tabibi⁵⁰
3. İki Noyon'un anlaşmazlığında arabuluculuk yapan kişi

İh Zasag Ana Yasasında ise "İki kişinin anlaşmazlığı sırasında üçüncü şahısların taraf tutması ve taraflardan birine yardım etmesi ölüm cezasını gerektirir" (Razanovski, 1931, s.13). İki Noyon'un arasındaki herhangi bir anlaşmazlığa üçüncü bir şahsın müdahil olmayacağını belirten İh Zasag Yasalarında arabuluculukla ilgili herhangi bir madde olmamasına karşın Halha Jirum'da, arabulucuların yol azığı ve binek ihtiyaçlarına kadar ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir.

⁴⁹ Mühürlü yazının ehemmiyeti: Moğollar eskiden beri mühürü devleti temsil eden, herhangi bir resmi görevin onayı olduğunu ve iktidarı sembolize ettiğini kabul etmişlerdir. Damgayı işlemek, kullanmak, kullanma hakkı vermek, taşımak, iletmek ve saklamakla ilgili ayrıntılı kuralların bulunması da damgayı gösteren saygıyı ifade edici niteliktedir.

⁵⁰ Bayrsaihan, "Halh Jirum" eserinde "İhesiin henee" terimini soyluların aşırı tamahkârlıklarını ifade ettiğini belirtse de burada kanunla anlam bakımından daha uygun olduğundan Jalan-Aajav'ın açıkladığı şekilde "özel tabibi" olarak alınmıştır.

1640 yılında çıkarılan Moğol-Oirat Ana Yasasında ise “Üç Özel”-in ikisine benzer maddeler bulunmaktadır. Maddede: “Noyon ve Noyon’un eşinin hastalığı için bulunan kişi ve düşmanın geliş haberi bildirmeye gidenlerin yol azığı ve binek ihtiyaçları hiç beklenmeden verilmelidir; bu kurala karşı gelene “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanır” (Goltunski ,1880, s.16) demiştir.

Hem Halha Jirum’da hem de Moğol-Oirat Yasasında iki Noyon’un anlaşmazlığında arabuluculuk yapan kişinin önemli olarak belirtilmesi, o dönemde derebeyliğin dağılmaya başladığını işaret etmektedir.

Ayrıca “Düşmanın geliş haberini yetiştirmeyenin, savaşa çağrıldığı halde iştirak etmeyenlerin cezası ağır olacaktır” (Golstunski, 1880, s.4); “Düşmanın gelişini bildiği halde haber vermeyene idam cezası uygulanır, bütün mal varlığına el konulur ve çoluğu çocuğu da sürülür” (Goltunski, 1880, s.13) maddeler de Moğol-Oirat Yasasında yer almaktadır.

2.1.3 Yönetim

Halha Jirum’da geçen “Altmış yaşından küçük olan kişiler, çocuğun saç kesme töreni, kısrak sağma töreni ve zenginlerin halka mal dağıtma törenleri hariç başka hiçbir yerde içki içmemelidir. Bu kanuna uymayan olursa, tebasını yönetemediği için yöneticinin beş yaşındaki atına el konulur. Şüülenge⁵¹-nin dört yaşındaki atına el konulur. Demç⁵²-in üç yaşındaki atına el konulur. Onluk⁵³ liderinin ise üç yaşındaki koyununa el konulur” maddeden, dikta rejiminin ne kadar etkin olduğu anlaşılmaktadır.

İh Zasag Ana Yasası’nda yönetimle ilgili kanunlar ise şunlardır:

“Kendi ailesini iyi idare edebilen on aileyi de idare edebilir. Onluğun idaresini başarıyla üstlenebilen kimseye de binlik ve onbinlik emanet edilebilir”, “Herhangi bir Noyon onluğunu yönetemediği takdirde ailesiyle birlikte suçlu sayılır ve onluğun içinden başka biri yönetici seçilir. Bu yüzlük, binlik ve on binlik için de geçerlidir” (Razanovski, 2000, ss.16-17).

⁵¹ “Şüülenge” - Yirmi aileyi yöneten kişiye verilen unvandır (Süld-Erdene, 2013, s.702).

⁵² “Demç” - Kırk aileyi yöneten kimse (Süld-Erdene, 2013, s.243).

⁵³ “Onluk lideri” - Moğolların eski idari birimlerinden en küçüğü sayılan on aileyi yöneten kişidir (Bayrsaihan, 2009, s.45).

2.1.4 Ahlak

“Hayvanı öldürme ve elçiyi aç bırakma” emir gereğince Gegeen’in elçisinin yol azığı için hayvan öldürülmemeli ancak elçi de aç bırakılmamalıdır. İhtiyaçlarını karşılamayanlar için “dokuz” cezası üç kat olarak uygulanacaktır” madde üzerine Akademisyen Jalan-Aajav, “Lamalar canlıyı öldürme günahi işlemeyeceğine yemin ettikleri halde bir çok insanın ölümüne sebep olduklarını tarih kanıtlamaktadır; en bariz örneği ise bir lamanın bir aileden yol azığı için süt ürünleri yerine koyun istemesidir. Yol azığı için canlıyı öldürmemek gerekirken koyun istemiş ve aç bırakana da ceza çektirmişlerdir. Bu da din öğretilerinin zaman zaman çeliştiğinin dinin iki yüzünün olduğunun kanıtıdır” (Jalan-Aajav, 1958, s.50) demiştir.

2.2. CEZA TÜRLERİ İLE İLGİLİ İNCELEME

2.2.1 İdam Cezası

Halha Jirum’da idam cezası ile çok nadir karşılaşmaktadır. Genel olarak hırsızlık yapan kişilere verilen cezanın en ağır olanı idam olarak bilinmektedir.

Fakat Cengiz Han döneminde tam tersine idam cezasına sıkça başvurulduğu İh Zasag Yasasından görülmektedir. İh Zasag Yasasında bulunan idam cezası gerektiren suçlar ise şunlardır:

- Her kim başkasıyla zina ederse, eşi olup olmadığına bakılmaksızın idam cezasına çarptırılır.
- Kim hayvanlarla ilişkiye girerse ona idam cezası uygulanır.
- Kim suya veya küle işerse ona idam cezası uygulanır.
- Kim hayvan öldürüp yemek isterse veya yerse, onu öldür. Eğer İslam dinine göre hayvanın boğazını kesip öldürmüş ise kendisinin de boğazını keserek öldür.
- Kim kannun dışı ticareti üç kez üst üste yaparsa ona idam cezası uygulanır.
- Her kim iki kişinin anlaşmazlığı sırasında taraf tutarak taraflardan birine yardım ederse ona idam cezası uygulanır.
- Kaçağı ve kaçan köleyi bulan sahibine vermezse öldürülür.

- At hırsızı çaldığı atın sahibine çaldığı atı ve üstüne görünüş bakımından çaldığı atla aynı olan atı vermeli. Hırsızın al varlığı bunu karşılayacak durumda değil ise at yerine çoluk çocuğunu verir. Çocuğu olmadığı takdirde hırsız öldürülmeli.
- Sahibinden izin almaksızın, onun kölesine yiyecek ve içecek veren öldürülür.
- Yemek yerken tıkanan öldürülmeli.
- Kazanda pişen etten bıçakla alan öldürülmeli.
- Ateşin yanında odun kıran öldürülmeli.
- Süt veya herhangi yiyeceği yere döken öldürülmeli.

İh Zasag Yasasında yer alan toplam otuz altı kanunun on üçünde idam cezası uygulanacağına dair maddeler bulunmasının sebebi Cengiz Han döneminde diktatörün başarısı yönetim tarzının katılığına bağlı olduğuna inanıldığı düşünülmektedir.

Ancak Halha Jirum'da, idam cezası ile nadir karşılaşılsa da bu durum ceza sisteminin daha hafif olduğu anlamına gelmez. Hatta daha da ayrıntılı ve ağır olmuş denilebilmektedir. Bunun sebebi de ceza karşılığı maldır.

2.2.2 Ceza Karşılığı Mal

Halha Jirum'da bulunan tüm cezaların yüzde seksenden fazlası ceza karşılığı mal tahsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Suçludan ceza karşılığında alınan mallar hemen her seferinde devlet hazinesine, Gegeen'in şahsi hazinesine, Zasag'a ve ilçeyi yöneten kimseye aktarılmaktaydı. Bu bağlamda, her ağır bir suç işlyene idam cezayı uygulamak yerine mal varlığına el koymak, suçluyu kendisine köle olarak almak gibi uygulamalar üst mertebede olanların çok daha fazla işine gelmekteydi.

Ceza karşılığı mal tahsil etme uygulaması "anz", "beş" ve "dokuz" olarak adlandırılıp, diyet cinsi hep hayvanlar olmuştur.

"Dokuz" cezası, suçlunun mal varlığına göre belirlenen ve hayvanlarından dokuz tanesine el konulmak suretiyle uygulanan bir cezadır. Kişinin mal varlığına göre belirlenmenin amacı ise farklılık ya da ayrımcılık almaksızın cezayı tam olarak oturtmasıdır. "Beş" cezası da kişinin mal varlığından beş hayvan alınarak uygulanan cezadır.

Dokuz ve beş cezaları, İh Zasağ Yasası, Altın Han'ın Yasası, Halhaların Huş Ağacı Kabu Üzerindeki Yasa ve Moğol-Oirat Yasasında yaygın kullanılmaktaydı. Altın Han'ın Yasasında dokuz hayvanın hangi hayvanlar olacağı detaylı şekilde belirtilmiştir: “Dokuz cezası iki at, iki sığır, toplam beş adet de koyun ve keçiden oluşmalıdır. Beş cezası ise bir at, bir sığır, toplam üç adet koyun ve keçiden oluşmalıdır” (Bira, 1977, s.126). Moğol Anayasası Resmi Yazısı'nda ise: “Dokuz cezası ikisi at, ikisi öküz, ikisi inek, ikisi üç yaşında sığır ve bir tanesi iki yaşında sığırdan oluşmalı. Beş cezası ise biri sığır, biri inek, bir üç yaşında sığır ve ikisi iki yaşında sığırdan oluşmalıdır” (Bayrsaihan, 2009, s.7) demiştir.

Halha Jirum'da ise hayvanlar ayrıntılı bir şekilde belirtilmemiştir. Sadece “Dokuz cezasının dördü büyük baş ve diğer beşi ise küçük baş hayvan olmalıdır” denmiştir. Ayrıca bazı durumlarda beş tane küçük baş hayvanı büyükbaş hayvanla değiştirerek cezayı arttırmaktaydı. Bu hak cezaya karar veren yetkili kişiye verilmekteydi.

Ayrıca hayvanları değiştirebilmeleri hakkında ayrıntılı şekilde yazılmış. İyi bir deve beş yaşında iki ata denk gelir, orta bir deve dört yaşında iki ata, iki tailag⁵⁴ üç yaşında ata, iki yaşında iki deve dört yaşında bir ata, bir yaşında deve iki yaşında ata, beş yaşında at beş koyuna, dört yaşında at dört koyuna, üç yaşında at üç koyuna, iki yaşında at iki koyuna ve bir yaşında ata bir koyun denk geleceğini belirtmiştir.

“Anz” ise hayvan veya sarı çayına el konularak uygulanan bir tür cezadır. Moğolca Büyük Sözlük⁵⁵te: Preslenmiş yeşil çayın sekize bölündükten sonra kâğıda sarılması sonucunda elde edilen paketlerin her birine sarı çay denir. Ayrıca bu çaydan on tanesi bir deveye, sekiz tanesi bir kaç at veya sığıra, ik tanesi bir koyuna eşit olduğu belirtilmiştir.

Araştırmacı Futaki ise “Moğolların Tarih ve Kültür Mirasını Araştırmak” kitabında “anz” cezasının hem Halha Jirum'da hem de Huş Ağacı Kabuk Üzerindeki Yasa'da düğün ile ilgili maddelerde kullanıldığını ve anz'ın en fazla bin, en az da elli olarak uygulandığını söylemiştir (Futaki 2002, s.18).

Araştırmacı Jalan-Aajav Halha Jirum'da yazılan bazı ceza birimlerin sarı çaya nasıl eşit edeceğini göstermiştir:

⁵⁴ “Tailag” – 3-5 yaş arası develere verilen isimdir (Tsevel, 1966, s.515).

⁵⁵ Elektronik sözlüktür. <https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/122528>

Üçlü dokuz cezasının iki katının karşılığı	10260 sarı çay
Çifte dokuz cezasının iki katının karşılığı	6840 sarı çay
Dokuz cezasının iki katının karşılığı	3420 sarı çay
Beş cezasının iki katının karşılığı	2250 sarı çay

2.2.3 Kırbaçlama Cezası

Halha Jirum'da kırbaçlama cezası çok yaygın kullanılmaktadır. Kırbaçlama sayısı en az on, en fazla yüz olarak belirlenmiştir. Bazı durumlarda tek ceza olarak kullanılırken bazen ek ceza olarak kullanılmış durumdadır. Az sayıda, ceza karşılığı mal ödemesi gereken kişinin yeterli malı olmadığından bir hayvanına el koymak yerine yirmi beş kere kırbaçlanabilmekteydi. Fakat yukarıda da bahsedildiği gibi yüzden fazla sayıda kırbaçlanmak yoktu.

İh Zasağ Yasasında ise ağır suç işleyene idam cezası, bir az daha hafif suç işleyene verilen yaygın ceza ise kırbaçlamaktı ve hep tek ceza halinde uygulanmıştır. Örnek vermek gerekirse, “Kendi görevini doğru düzgün yapmayan ve tembellik yapan askere, avlama sırasında avlamaya çalıştığı hayvanı elinden kaçırana, yaşça büyüklere karşı çıkanlara kırbaçlama cezası uygulanır” demiştir. Ayrıca kanunda yapması yasaklanan bazı söyleyişler bulunduğu halde o eylemlere karşı gelenlere uygulanacakları cezalar yazılmamıştır. Şunlar ise:

- Verilen yiyeceği aile sahibi yemeden önce yemek yasaktır.
- Ateş veya yemek yediği tabak bardak üstünden geçmek yasaktır.
- Giydiği kıyafeti kirlendiği sebebiyle yıkamak yasaktır.

Razanovski bu yasaklanan maddelere karşı gelenlere verileceği cezayı, o dönemin tarihi belgelerden yola çıkarak kırbaçlama cezası uygulanacağı düşüncesini ileri sürmüştür (Baatar, 2002, s.31).

2.2.4 Hapis Cezası

Bu dönemde, göçebe hayatı yaşamayan kişilerin hapis olarak adlandardıkları kazılmış bir kuyu yahut çukurdur. Halha Jirum'da yer alan, “Hırsızlık anında insan öldüren

kişiyi ömür boyu hapisteye yatma ceza verilir”, “Huvrag hırsızlık yaparsa, bu failin ilk hırsızlığı ise hapis ceza alır” gibi maddelerden hapis cezası genelde hırsızlık yapan kişilere verildiği ispatlanmaktadır.

Halha Jirum’daki ceza türlerinden, suç işleyene verilen cezaların hep birden fazla olması göze çarpmaktadır. Bunun en bariz örneği ise:

“Gegeen’in şahsi hazinesinden ve “beyaz sürüsü”-nden çalanın tüm mal varlığına el konulur. Ceza olarak ise: seksen kere kırbaçlanır, üç bin kere secde ettirilir ve üç yüz kere tapınağın etrafında dönme mecburiyetinde bırakılır” maddedir.

Suç işleyene 2-3 ceza verilerek cezayı daha da zorlaştırmasına derebeyiliğin özelliği denilebilir. Fakat mal varlığına el konulma cezasında bulunan kişinin tüm mal varlığı zararı gidermek için yeterli gelmez ise tamamlamak için çoluk çocuğu mal yerine verilerek, hırsızlık yapan kişi sadece kendisi cezalandırmakla kalmayıp ailesi de hırsızlığa uğrayanın emrine verilmek gibi cezaya düşmekteydi. İh Zasag Yasasında bulunan “At hırsız çaldığı atın sahibine çaldığı atı ve üstüne görünüş bakımından çaldığı atla aynı olan dokuz atı daha vermeli. Mal varlığı bunu karşılayacak durumda değil ise at yerine çoluk çocuğunu verir. Çocuğu olmadığı takdirde hırsız öldürülmeli” maddesinden suçu işleyen kişinin ailesi de beraber cezaya çarptırılacağı durum Cengiz Han döneminden beri kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Halha Jirum’da idam cezası, kırbaçlama cezası, sürgün edilme cezası, hapis cezası, görevden uzaklaştırma cezası, kölelik cezası, mal varlığına el koyma cezası ve ceza karşılığı mal olmak üzere toplam sekiz ceza türü bulunmaktadır. İh Zasag Yasasında ise idam cezası, mal varlığına el koyma cezası ve kırbaçlama gibi daha az ceza türleri yer almaktaydı. Fakat 1640 yılında çıkarılan Moğol-Oirat Yasasında sakatlama cezası(Onluk lideri kendi ailesi içinde bulunan hırsızlık yapanı ifşa etmeden saklanırsa eli kesilir; Birden fazla eşi olan adamın bir eşi diğer eşini öldürürse insan öldüren insana verilen ceza birebir uygulanır veya kulağı kesilir (Gultonski, 1880, ss.15-33)) ve alay etme cezası(Savaş sırasında düşmanından kaçana kadın giysi giydirilir (Gultonski, 1880. s.28)) gibi hem Halha Jirum hem de İh Zasag Ana Yasasında hiç bulunmayan ceza türlerin yer alması ç ilgi çekicidir.

2.3. İNSAN HAYATI VE SAĞLIĞI İLE İLGİLİ KANUNLAR ÜZERİNE İNCELEME

Halha Jirum'da yer alan insan hayatı ve sağlığı ile ilgili kanunlarda kimi kimden koruduğu çok bellidir. Kanunlarda Hutagtın Gegeen, Noyon, Van, Beil, Taij, Tavnan, Gelen, Getsel ve Bandi gibi yüksek mertebede olan kişilere her halükârda zarar verenleri ağır bir şekilde cezalandırılacağı ayrıntılı olarak belirlenmiştir.

Cezanın ağır ya da hafif olacağını ölçümü kime karşı kimin suçu işlediğidir. Olay neyin üzerinden niye ortaya çıktığı ve nasıl olduğundan yola çıkarak sonuç çıkarmak yerine suçu kimin işlediği ve kimin zarar gördüğü gibi iki durum üzerine karar verilmekteydi. Bu kanunlara dair Jalan-Aajav kendi eserinde “İnsan hayatı derebiyeliğinin malından bile aşağıda gördüklerini bu kanun ispatlamıştır” görüşünü ileriye sürmüştür (Jalaan-Aajav, 1958, s.68).

Noyonlar, kendilerine tâbi olan kişiyi haksız yere veya kazayla öldürürse Gegeen'in emrini ihlal edenle aynı cezaya çarptırılır. Gegeen'in emrini ihlal eden Noyon'a verilen ceza ise “dokuz” cezasının beş katıdır. Fakat kendisine tâbi olan kişiyi öldüren bir Noyon'a “dokuz” cezası beş kat olarak uygulanırken, Noyon'a karşı sözde saldırı yaptığı halktan kişiye “dokuz” cezası yedi kat olarak uygulanır. Ayrıca “dokuz” cezasının baş hayvanı devedir. Buradan yola çıkarak bir Noyon kendi tebaasını öldürmesi ve kölenin sahibi kölesini öldürmesi ikisinin arasında pek de fark olmadığı söylenebilir. Bazı durumda halktan kişinin hayatı deve ile eşit görülmekte olduğunu Halha Jirum'da bulunan, “Bir Noyon başka bir Noyon'un tebaasını haksız yere veya kazayla öldürürse, insan öldürme cezasının karşılığını öder ve üstüne öldürülen kişi yerine kendi tebaasından bir kişi verir. Tebaası olmayan bir Noyon ise kişi yerine iyi bir deve verilmekteydi” maddesinden anlaşılmaktadır.

2.4. MAL VARLIKLARI İLE İLGİLİ KANUNLAR ÜZERİNE İNCELEME

Halha Jirum'da yazılan kanunların çoğu hırsızlık ile ilgili maddelerden oluşmaktadır. Hırsızlık konusunda değişim yapmak için daha doğrusu hırsızlık yapanların sayısı arttıkça hırsızlara verilen cezayı ağırlaştırmak üzere toplam 2-3 toplantılar yapıldığı

hakkında Halh Jirum'da yazılmıştır. İlk 1722 yılında birinin mal varlığını çalanlara ceza verilmek üzere kanunlar üzerinde uzlaşıp suç işleyen mal varlıklarına el koyma cezasına uğrayacağına karar verilirken 1728 ve 1788 yılında aynı konu üzerine tekrardan uzlaşılarak cezayı daha da ağırlaştırılmıştır. Yani hırsızlık yapanlara verilen ceza insan hayatı ve sağlığına karşı suç işleyene verilen cezalardan daha ağır olmuştur. İnsan öldüren kişiye öldürülen kişinin yerini tamamlamak amacıyla bir ya da iki devesine el koyulurken silahlı gaspçıya idam cezası uygulanarak gaspçının mal varlığı, eşi, çocuğu tümüyle gaspa uğrayanın emrine verilirirdi. Üstüne hırsızlık olayına şahit olanlara da özen gösterdiği görülmektedir. Bütün bunlar derebeyliğinin malını herşeyden üstün koyarak korunması gerektiğini düşündürmektedir.

Hırsızlık o kadar artmış ki kanunda o dönemde insanların kullandıkları çoğu eşyaları belirterek her eşyayı çalanların çarptırılacağı cezayı ayrı ayrı yazılmıştır. Hırsızlığın artması nedeni ise halktan insanların fakirleşmesiyle ilgili olduğu düşünülür. Çünkü o dönemde toplum çok zengin ve çok fakir olan iki sınıra ayrılmış durumdaydı. Halktan insanların yaşamını sağlayacak tek geçim kaynağı hayvanları olduğu halde hiç hayvanı ve mal varlığı olmayan halklar çok sayıda bulunuyordu. Bu durumlara bakılarak insanların hırsızlığa başvurdukları sebepleri:

- Kendini ve ailesini geçindirmek
- Köle olmamak
- Adaletsizliğe kabullenmemek
- Zenginlerden nefret etmek denilebilir kanaatindeyim. Daha doğrusu hakların hayatta kalma şansı hırsız yapmaktı desem yanlış olmaz diye düşünülmektedir.

2.5. AİLE SORUNLARI İLE İLGİLİ KANUNLAR ÜZERİNE İNCELEME

Halha Jirum'da yazılan aile ile ilgili kanunları İh Zasag Yasası ve Moğol-Oirat Yasasında bulunan aile ile ilgili kanunlarla karşılaştırıldığı zaman aileyi daha sağlam tutmasına yöneldiği görülmektedir. Çünkü İh Zasag Yasasında birden fazla evlilik yapabileceğini kabul görülmekteyken Halha Jirum'da bu durum bir suç olup cezaya çarptırılmaktaydı. Üstüne Moğol-Oirat Yasasında biri eşini terk ederse veya zarar verirse bir kaç hayvanına el konulurken Halha Jirum'da böyle bir durumda adam

kırbaçlanır ve eşi çeyizini, evini ve tüm mal varlığını, bazı durumlarda tüm mal varlığının yarısı alır.

Söz konusu başlık olduğunda, sözü geçen Ana Yasaların hepsinde başlık hakkında durularak başlığının verilmesi zorunlu olduğunu söylemiştir. Başlık alınmadan kızın evliliğini kabul görülmediğinden evlilik yapmadan yaşanan kadınların da olduğu Cengiz Han döneminden beri konuşulmaktaydı.

SONUÇ

Halha Jirum bahsi geçen dönemde Moğolların toplum düzeni için büyük önem arz eden mühim kaynaklardan biridir. Dönemine göre üzerinde titizlikle alışıldığı öngörülen suçlar, işlenen suçun tespiti, karar süreci, ceza çeşitleri, suçlunun durumu gibi konularda ayrıntılı olarak verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Suçun tespiti ve cezaların tayini sürecinde, suçlu ve mağdur dışında görgü ve diğer tanıkların hazır bulundurulması esası vardır. Budizmin bu coğrafyada etkin hâle gelişi de tam bu döneme denk gelmesi dinin toplum yönetimi konusunda da etkin olması sonucunu doğurmuştur.

Tapınaklar, dinî eşya ve gereçlerin kutsanması dışında din adamlarının toplumda kendilerine üst mertebelerde yer bulmasını da Halha Jirumdaki ilgili maddeler sağlamıştır. Tapınak ve dinî gereçlere zarar veren kimsenin ölüm cezasına çarptırılması yahut din adamlarına Noyon'ların yaşadıkları yerler hariç her yerde ikamet etme hakkına sahip olması gibi yetkiler verilmesi dışında toplumun gelişmesi ve kalkınmasına büyük engel teşkil eden erkekleri tapınaklara dolayısıyla dine hizmet etmesi için mecbur kılan maddeleri barındırması da dinin toplumu ne derece etkisi altına aldığına dair açık bir delildir.

Yıllar geçtikçe Halha Jirum maddelerinde yetkisi gittikçe artan yaptırımlar sonucunda toplumun üst mertebesinde bulunanlar servetine servet katarken toplumun taban kesmi zaten az olan mal varlığını devlete kaptırmaktan daha da fakir düşmüştür. Yaptırımlar halka göre üst mertebedeki insanlar için daha da ağır olduğu görülse de bu durum zenginin malvarlığı için pek bir anlam ifade etmezken fakirden alınan her bir hayvan halkın belini ciddi anlamda bükmekteydi. Bütün bunlara bakılarak Halha Jirum Moğol toplumu için bir Ana Yasa kabul edilse de bu kanunlara Mançuların da müdahil olduğu bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- Bayrsaihan, B., Çimeddorj & Oyunbilig. (2009). Halh Joram (Eh Biçgiin Sudalгаа). МУИС-ин Huuli Züin Surguuli. Ulaanbaatar.
- Bira, Ş. (1977). BNMAU-ın Tüüh, Soyl, Tüüh Biçlegiin Asuudald. UHG. Ulaanbaatar.
- Bold, L. (2008). Mongol Helnii Delgerengüi Tailbar Toli D-L (II Boti). Soymbo. Ulaanbaatar.
- Boldbaatar, J. (1997). Mongol Ulsın Tör, Erh Züin Tüühen Uламjal. Admon. Ulaanbaatar.
- Çogno, N. (2002). Dundad Ertнii Mongol Ügiin Tovç Tailbar Toli. Mongol Sudlalın Hüreelen. Ulaanbaatar.
- Dagvadorj, D. (1995). Mongolın Şaşın Surtahuunı Tailbar Toli. Anagaah Uhaanı Töv Nomın San Hevleliin Tovçoo. Ulaanbaatar.
- Dılikov, S. D. (1965). Halha Djirum. Moskva.
- Enhtүvşin, B., Oçir, A. (2003). Mongol Ulsın Tüüh: Boti 4. Admon. Ulaanbaatar
- Futaki, H. (2002). Mongolçuudın Soylın Öviig Müşgühüi. Ulaanbaatar.
- Gerelbadrah, C. (2010). “Döçin, Dörvön Hoyrın” Mongol Ulsın Yazguurın Tsol Zereg. Ulaanbaatar.
- Golstunski, K. F. (1880). Mongolo-Oiratyekiye Zakonı 1640 Goda. Saint Petersburg.
- Gongor, D. (1978). Halh Tovçoon. Şinjele Uhaanı Akademiin Hevleh Üildver. Ulaanbaatar.
- Jalan-Aajav, S. (1958). Halh Joram Bol Mongolın Huuli Tsaazın Dursgalt Biçig Mön. Şüüh Yam. Ulaanbaatar.
- Jalan-Aajav, S. (1995). Halha Jirum. Ulaanbaatar.
- Lhamsüren, C. (2002). Mongolın Tüühiin Baga Nevterhii Toli. III Boti. Orbis. Ulaanbaatar.
- Narantuya, Ç. (2002). Dundad Ertнii Mongol Ügiin Tovç Tailbar Toli. Mongol Sudlalın Hüreelen. Ulaanbaatar.
- Natsagdorj, Ş., İşcamts, N. (1968). BNMAU-ın Tüüh 1604 - 1917: Boti 3. UHHEH. Ulaanbaatar.
- Razanovski, V. A. (1931). Mongolskoye Pravo Harbin.
- Razanovski, V. A. (2000). Mongolçuudın Huuli Tsaazuudın Dursgal Biçgüüdiin Tüühen Toim, İh Zasag Huuli. Lündendorj, N., Baatar, Ç. (Çev.). Ulaanbaatar.

- Razanovski, V. A. (2002). Çingis Haanı İh Zasag Huuli. Baatar, Ç. (Çev.). Uralah Erdem. Ulaanbaatar.
- Sodovsüren, B. (1989). Huvisgalın Ömnöh Mongolın Tör Ba Huuli Tsaaz. Huuli Züin Ündesnii Hüreelen. Ulaanbaatar.
- Sovd, G. (1973). BNMAU-ın Erüügiin Erhiin Kurs. Ulsın Hevleh Gazar. Ulaanbaatar.
- Sühbaatar, O. (1999). Mongol Helnii Hari Ügiin Toli. Admon. Ulaanbaatar.
- Süld-Erdene, G. (2013). Mongol Helnii Huuçin Ügiin Toli, XII. Monsudar. Ulaanbaatar.
- Şagdarsüren, Ts., Sön Gyu Lee. (Galiglaj ügiin helheeg üildsen). (2002). Byamba-yin Asarayçı Neretü(-yin)Teüke. Ulaanbaatar.

EK1. KAVRAMLAR

UNVANLAR

Noyon -Moğolların, soylulara verdikleri en önemli unvanlardan biridir. Kelimenin kökü Moğolca olup 12. yüzyılın başlarında Moğol devletinde yüksek merteye olarak kullanıldığı kesin olarak bilinmektedir. Zamanla Noyon unvanı soylulara verilen genel bir terim olarak kullanılmaya başlandığına bazı kaynaklarda rastlamak mümkündür (Gerelbadrah, 2010, s.56)

Van - Asyalıların ve Doğuluların bir tür devlet unvandır. Çin ve Kore devletleri tarafından ilk ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyılda Mançular, devletine verdikleri sıkı hizmetler sonucunda Noyonlara Van, Beil, Beis ve Gün unvanlarını vermeye başlamışlardır. Bu dört unvanı Mançuların “aşırı” yahut “zor” olarak nitelendirdikleri yüksek merteye unvandır. Van ise bunlardan birincisidir ve kendi içinde Çin Van ve Cun Van olarak ikiye ayrılır. 1691 yılında yapılan Höhnuur’un Dolnuur kurultayı sonucunda Mançu kağanı Enh-Amgalan Halha’nın beş Noyon’una Çin Van, altı Noyon’una ise Cun Van unvanı vermiştir. Vanların unvanlarına göre giyecekleri kıyafetleri ve kullanacakları eşyaları ayrıca belirtilmiştir. Çin Van’a 2500 lan para, kırk top pek ve tebaası olarak altmış aile ödül olarak verilirken bu ödül Cun Van için azdı ve 1500 lan para, yirmi top ipek ve elli aile olarak belirlenmiştir (Bayrsaihan, 2009, s.9).

Beil - Mançuların “aşırı” yahut “zor” olarak nitelendirdikleri üst merteye dört rütbenin ikincisidir. Kelimenin kökeni Mançuca’ya dayanır. 1691 yılında yapılan Höhnuur’un Dolnuur kurultayı sonucunda Mançu kağanı Enh-Amgalan Halha’nın üç Noyon’una Beil unvanı vermiştir. Beil unvana sahip olan kişiye 800 lan para, 13 top ipek ve tebaası olarak kırk aile ödül olarak verileceği belirtilmiştir (Süld-Erdene, 2013, s.137).

Taij - Han’ın oğlu demektir (Bayrsaihan, 2009, s.6).

Tavnan - “Efü” de denir. Han’ın eniştesine verilen unvandır (Süld-Erdene, 2013,s.471).

Said - Cengiz Han’ın Ulu soyu hariç diğer soylu insanlara verilen bir unvandır (Lhamsüren, 2002, s.7).

Darhan - Cengiz Han döneminde devlet adına kahramanlık ve faydalı işlerde bulunmuş halktan insana Cengiz Han'ın Ulu soyu tarafından verilen unvandır. Darhan, devlete vergi vermekten muaf tutulur (Byamba, 1960, s.78).

Zasag - İl yöneticiliği yapan kişiye verilen unvandır. Kendi yönettiği ilin bütün sorumluluğu ondadır (Bayrsaihan, 2009, s.10).

Jünhen - Han'ın eşi (Süld-Erdene, 2013, s.287).

Hatan - Noyon'un eşi (Tsevel, 1966, s.689).

Onluk lideri - Moğolların eski idari birimlerinden en küçüğü sayılan on aileyi yöneten kişidir (Bayrsaihan, 2009, s.45).

Şüülenge - Yermi aileyi yöneten kişiye verilen unvandır (Süld-Erdene, 2013, s.702).

Demç - Kırk aileyi yöneten kimse (Süld-Erdene, 2013, s.243).

DİNİ UNVANLAR

Hutagtın Gegeen - Dalai lam, Vançig Bogd ve Cavzandamba gibi büyük Budizm Üstadlarından icazet almış ve varlığını canlı cansız bütün varlıkların iyiliğine adanmış olan ermiş kişiye verilen unvandır. Moğolistan'da bu unvana sahip sadece 13 kişi vardır (Bayrsaihan, 2009, s.4).

Huvrag - Lama. Budizm'in en önemli üç unsurundan biridir. Bunlar: 1.Buda. (Budizmde "Tanrı" sayılan kişi), 2.Kutsal kitap. (Dinin kitabı), 3.Huvrag. (Bütün kötü düşüncelerini bırakma hedefine kendini adanmış olan kimse). Huvrag dediği Gelen, Getsel ve Bandi gibi bütün lamalarından dini (ders) konusunda yükselmiş ve tecrübe edinmiş olan büyük lamalara verilen saygı değer unvandır (Narantuya, 2002, s.105).

Gelen - Kelimenin anlamı "Buda'nın dilenci"-dir. Budizm hiyerarşik sıralamasında Huvrag'ın sonrasından gelmektedir. Gelen'in hayatı boyunca yapmayacağına dair yemin ettiği iki yüzden fazla eylem vardır (Narantuya, 2002, s.39).

Getsel - Hayırsever anlamına gelen Tİbetçe bir terimdir. Budizmin hiyerarşik sıralamasında Gelen'den sonra gelen unvanlardan biridir. Getsel unvanı Huvrag tarafından verilir (Bayrsaihan, 2009, s.39).

Bandi - Budizm hiyerarşisinde en alt mertebedir (Tsevel, 1966, s.73).

Ubaşi - Hayra yakın biri anlamına gelen Sanskritçe kelimedir. Canlıyı öldürmemek, verilmeyeni almamak, uygunsuz cinsel ilişkiye girmemek, yalan söylememek ve içki içmemek gibi beş günahı bir daha işlemeyeceğine dair yemin etmiş halktan kişidir (Bayrsaihan, 2009, s.39).

CEZA TÜRLERİ

Şahaa - İnkâr eden kişinin doğruyu söyleyip söylemediğini (durum şaibeli olduğundan) anlamak üzere eski inanca göre yapılan bir soruşturma metodudur. Şahaa: iskelet, kısır kadının donu ve iç çamaşırı gibi kirli ve tiksindirici şeyleri zemine çok yakın bir ahşap yapıya asarak, inkar eden kişi çıplak bir şekilde bunun altından sürünerek geçmeye mecbur bırakılır. Eğer astıkları eşyalara hiç dokunmadan geçebilirse suçsuz olduğunu ispatladığı için dava kapanır (Süld-Erdene, 2013, s.685).

Dokuz - Kişinin mal varlığından dokuz hayvan alınarak uygulanan bir tür cezadır (Bayrsaihan, 2009, s.7).

Beş - Kişinin mal varlığından beş hayvan alınarak uygulanan bir tür cezadır (Bayrsaihan, 2009, s.7).

Anz - Mal varlığına veya hayvanına el koyulan bir tür ceza adıdır (Süld-Erdene, 2013, s.54).

EŞYA ADLARI

Hürd - Bir tür ibadet. Tapınaklarda bulunan sıra halinde dizilmiş, üzerinde dinî motiflerin bulunduğu küçük fiçılara benzer görünüme sahip ibadet gereçleridir. Dil ile dua edilirken 'hürd'leri sırayla avuç içiyle çevirmek suretiyle ibadet yerine getirilmiş olur (Tsevel, 1966, s.747).

Erih - Mercan ve inci gibi kıymetli taşlardan yapılmış zikrin takibi için kullanılan İslam dinindeki tesbihin Budizmdeki karşılığıdır.

Tovi - Miğfer içine giyilen bir tür başlık (Bayarsaihan, 2009, s.18).

Buil - Deveyi çekmek için burnuna takılan tahta burunluk (Tsevel, 1966, s.108).

Moltsog - Gemden bağlanan bir tür süs (Tsevel, 1966, s.339).

DiğERLER

Zed - Dinî toplantılara (Tsogçin) katılanların iâşe ve ihtiyaçlarını karşılamak (Bold, 2008, s.1070).

Tsogçin - Büyük kurultay anlamına gelen Tibetçe bir sözcük. Dua ve zikir amaçla bir araya gelmiş dinî insanların katıldıkları dini bir toplantıdır (Sühbaatar, 1999, s.142).

Beyaz sürüsü - Tüsheet Han, Setsen Han ve Cavzandamba Gegeen her sene Mançu Hanına bir beyaz deve, sekiz beyaz at hediye ediyordu. Bu dokuz beyaz hayvanlardan oluşan sürüye “beyaz sürüsü” denir (Çimeddorj, Bayarsaihan, 2009, s.13).

Jurgan - Şimdiki Dışişleri Bakanlığının o dönemdeki karşılığı olan bir kurum.

Otog - Çoğu araştırmacılar Otog’ın oluşmasının Cengiz Han döneminde olduğunu söylemektedir. Fakat Moğolların Gizli Tarihi’nde “otog” ile ilgili bir belge yoktur. Gongor, “Halh Tovçoon” kitabında otog’ın askeri yapının ilk yani en küçük birimi olduğunu söylemektedir (Gongor, 1978, s.201).